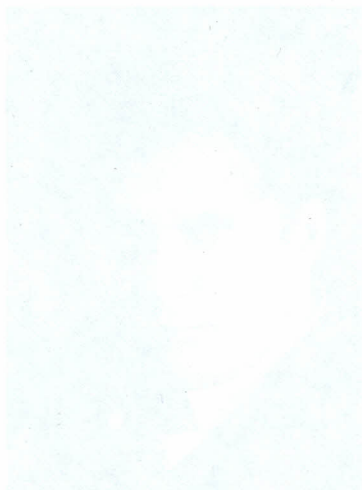

KÁICH KATALIN

Somlay Artúr, a pályakezdő színész

KÁICH KATALIN

Somlay Artúr, a pályakezdő színész

ORSZÁGOS SZÍNHÁZTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉS INTÉZET

BUDAPEST, 1999

SKENOTHEKE 6.

Sorozatszerkesztő dr. Király Nina

A kutatómunka az MTA Domus Hungarica ösztöndíj támogatásával készült.

A fotók az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár, valamint a szerző gyűjteményéből valók.

ISSN 1219 865 X

ISBN 963 9000 06 X

© Káich Katalin

Kiadja az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet

Felelős kiadó dr. Király Nina

Felelős szerkesztő Polgárné Török Margit

Szedés-tördelés Baumann Miklós

Készült az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Nyomdájában

Felelős vezető Polgárné Török Margit

SOMLAY ARTÚR

Budapest, 1883. február 28.–
Budapest, 1951. november 10.

PROLÓGUS

A pályakezdő Somlay Artúr 1902. évi újvidéki vendégszereplésének, valamint az 1902/1903. évadban zombori és zentai működésének körülményeit ismertetve elsősorban olyan szempontokat veszünk figyelembe, melyekre a színháztörténeti tudományos munkák eddig explicite nem fordítottak kellő figyelmet. Ezért történhetett meg számtalanszor az, hogy az egyetemes magyar színháztörténet nagyjairól értekezve számos szerző vagy figyelmen kívül hagyta vagy pedig elbogatellizálta egy-egy színész pályakezdő éveinek eseménytörténetét, ami abból is kitetszik, hogy sokak esetében (lásd pl. Kabos Gyula, Gózon Gyula) pontatlan adatok kerültek át a velük foglalkozó egyik kiadványból a másikba, lévén hogy pályájuk alakulásának szempontjából nem tartották meghatározónak a vidéki színpadokon eltöltött inas éveket, különösen akkor, ha a köztudatban élő, színháztörténeti viszonylatban pedig hallgatólagosan elfogadott ún. kultúrcentrumoktól (Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Szeged, Debrecen stb.) távol estek azok az állomások, melyek kezdetben egy-egy idővel színpadi óriássá magasodott színész sikeres pályafutásának színhelyei voltak.

Ilyen szempontból nem volt kivétel Demeter Imre sem, aki 1972-ben Somlay Artúrról jelentetett meg egy könyvet, s többek között így írt a kezdetekről: „Pályájának több mint fél évszázadából az első esztendőik szinte elvesztek a dalikázó-utazó magyar vidéki színháztörténet sokszor jeltelen játékterein. Pedig olyan városokban is fellépett mint Pozsony, Kassa, Arad, Kolozsvár. Szerepeit 1905-től jegyzi a színháztörténet. Akkor már berobbant különös egyéniségével, a szavakat vad étvágyal roпоgtató beszédével, markáns színészfejjel a magyar művészvilágba”.¹

Nos, az idézettekkel kapcsolatban néhány megjegyzés erejéig kívánunk csak foglalkozni. Mindenekelőtt azt kell elmondani, hogy Somlay korában „a dalikázó-utazó magyar vidéki színháztörténet” a dalikázó fővárosi magyar színháztörténet

másolta – s ez szó szerint értendő, hiszen egy-egy sikeres fővárosi produkciót valósággal lemásolt a valamire való és élelmes vidéki színidirektor –, de szerencsére nemcsak azt, hanem a Nemzeti Színház, s a XX. század elején főleg a Vígszínház műsorrendjével is megismertette a közönségét. A színiiskolát végzett és tehetséges növendékek általában, ha vidékre szolt első szerződésük, a nevesebb színiigazgatókhoz kerültek, s esetleg csak a főidényen túl játszottak, ha játszottak, amolyan „jeltelen játéktereken”, az ún. nyári színpadokon.

Mindenesetre az, hogyha valamit nem tudunk pontosan, nem szolgálhat mentségül a téves következtetések levonásakor, ugyanis az ismeret hiányát illik ilyenkor konstatálni, nehogy az történiük, mint már eddig is történt volt Kabos vagy Gózon esetében, amikor kezdő színészi működésüket a Vajdaságban kézlegyintésszerűen intézte el, és jelentéktelennek minősítette néhány pályaképiüket megrajzoló írás szerzője.

A Somlay-könyv megjelenésekor a Kisalföld G. F. tollából közölt egy könyvismertetőt, mint a cím is jelezte „kiegészítéssel”. Ebben szó esik arról a hiányérzetről, melynek eredete a pályakezdés első öt évének elnagyolására vezethető vissza. „Igaz – írja G. F. –, Somlay is hézagosan szolt első színészeveiről, s a források is hiányosak, feltáratlanok”, de a megjegyzés szövegykörnyezetéből az is kitetszik, hogy a könyvet ismertető igenis fontosnak tartotta volna ezeknek a hiányoknak kiküszöbölését, mert mint említette, a Győrött 1906 októbere és 1907 februárja között vendégszereplő Somlayról a helyi adatokat már feldolgozták. Ezekből az is megtudható pl., hogy színészünk játéka az *Ocskay brigadéros* címszerepében „pózmentes, természetes” volt, és egy olyan művészegyéniség körvonalai rajzolódtak ki már ekkor, „aki az általa ábrázolt egyén érzéseit a saját énién megkristályosodottan átszűri”.²

Amit el kell mondanunk ezekkel az elnagyolt pályaképekkel kapcsolatban, az a következő. A földi létezés valóságában az életünk nem a véletlen műve, mint ahogyan nem véletlenül történnek velünk éppen azok a dolgok, amelyek éppen velünk történnek meg ott és akkor, amikor éppen megtörténnék. Barátaink, munkatársaink, ismerőseink, tanáraink, nevelőink, de még az ellenségeinként számon tartott emberek is okkal vannak jelen életünkben, üzenet jellegű szerepiük van abban az összefüggésben, mely az egyén mi végre születettségének kérdésére adhatja meg a megközelítő választ akkor, ha az ember elsősorban önnön világának a megismerésére koncentrál, s nem engedi meg azt, hogy

a külvilág eseményeinek sodrásába gabalyodva azok irányítsák világának ellenére életének, pályájának alakulását.

Amikor Somlay Artúr színpadi művészetének ismerői és méltatói ifjúkori titánkodásának, „szertelenkedő fegyelmetlen és megbízhatatlan vadzszeni”-ségének okaira kerestek egyben megértést is magába foglaló választ, számtalan kézzelfogható, megnevezhető jellembeli megjelölést ugyan felsorakoztattak a védelmére, de a helyes válasszal adósak maradtak.³

A fiatal Somlay titánkodásainak, vadzseniségének mibenlétéről Horváth Jenő, a Nemzeti Színház színésze, majd pedig rendezője is nyilatkozott, nem éppen jóindulatúan állítván, hogy Somlai „Elbizakodott szólista. ...Amellett mindig valami újat és nagyszerűt akar produkálni, mindig többet, mint amennyire képes, s az ilyen erőlködésből nem sülni ki egyéb, mint nevetséges örjögő handabandázás”.⁴

Formális szempontból nézve, a felszínes külvilág szempontjai alapján közelítve a fiatalkori Somlay-jelenséghez Horváth Jenő meglátása ugyan látszólag, de csakis látszólag, elfogadhatónak tűnik, csakhogy az a szempont, amely *Somlay világának* megértését mozdíthatja elő, más síkon és más kódrendszerek szerint működik, s ilyen összefüggésben nem a titánkodáson, a vadzseniségen, a szólistaságon van a hangsúly – mindez csak követelmény! –, hanem arról az önnön belső törvényeit maradéktalanul követő, fájdalmas, állandó önmarcangolásba torkolló, kínokkal teljes útkeresésről van szó, amely előbb vagy utóbb elvezeti a szándékában megingathatatlan keresőt küldetésének, életfeladatának kiteljesedéséhez.

Somlay egyik méltatója, Csathó Kálmán csak megsejtett valamit abból, hogy mi a különbség, ha a körülmények vagy ha a XX. század egyik legnagyobb színészsenijének *világa* szemszögéből kívánjuk nyomon követni egy rendkívüli színészpálya lépésről lépésre történő szárnybontogatását és alakulástörténetét. Már csak ezért sem lehetnek mellékesek az inasévek.

Csathó egyfelől olyannak látta a fiatal Somlayt, mint „aki mérhetetlen elbizakodottságában egyáltalán nem vett tudomást kudarcairól, hanem a színművészet legnagyobb reformátoraként ünnepelte önmagát”, másfelől viszont egyezett azzal a véleménnyel is, miszerint „senkinek sem jutott eszébe a színháznál, hogy tehetségében kételkedjék, mert számtalan nagyszerű erénye az elhibázott felfogás ellenére is kitűnt játékából”.⁵

A somlaysiag, ha szabad így fogalmazni, mibenlétének, titkának megfejtésére irányuló szándékokban ennek a kétféle véleménynek jelenléte már nyilvános szerepléseinek a kezdetén is megvan, nevezetesen zombori működése idején is, amikor Monori Sándor színgazgató társulatának tagjaként 1902 októbertől 1903 januárjáig a megyeszékhely ékszerdobozhoz hasonlítható színházában lép fel.⁶ Mint majd látni fogjuk, e korszak tényanyagának napfényre hozásakor, a helybéli ítések és a közvélemény Somlay megítélésében gyakran került ellentmondásos állapotba, egyfelől úgymond kiszámíthatatlan és megengedhetetlen, minden polgári konvenciót felrúgó viselkedésével haragította magára őket, másfelől viszont, ott a zombori színpadon, ha a ráosztott szerep tehetségével és zsenialitásával összhangban volt, a színpadi alak életre keltése során olyan ekstázisba tudta hozni nézőit, amilyenre előtte ritkán volt példa, ugyanis „egyenlenségeiben is a rendkívüli művész” nyilatkozott meg már ekkor, pályájának ebben a kezdeti szakaszában.⁷ Ezekben az esetekben, mint majd látni fogjuk, a Cyranonak vagy a *Kísértetek* Osvaldjának színre állításakor mind a kritikusai, mind pedig a publikum – az utóbbi gyakrabban – el tudta felejteni és meg tudta neki bocsátani időnként megnyilvánuló fennhéjázó, pökhendi és lekicsinyléssel elegy magatartását, heves indulatokban tobzódó féktelenségeit.

Ha képesek vagyunk elfogadni Hamvas Bélának azt a létminőséget meghatározó felismerését, hogy az embernek világa van, nem pedig környezete, akkor az a Somlayban működő kettősség feloldására irányuló törekvéseinkben nagy segítségünkre lesz, és az 1951-ben elkövetett öngyilkosságra is kielégítő választ adhatunk.

A PÁLYAKEZDÉS ÉVEI A VAJDASÁGBAN

Somlay Artúr egyértelműen a magyar színjátszás *küldetéses embere* volt, nem véletlen, hogy az elsők között szavalta Ady Endre verseit. Az elhivatottságot tudatában és zsigereiben egyaránt érző ember volt, akiben a szándék és a törekvés küldetése megvalósításának összefüggésében munkálkodott, állandó küzdelem formájában csapódott le a mindennapok eseményeinek alakulásában mind a privát életében, mind pedig önmegvalósító művészi célkitűzéseiben. A világ és a körülmények között feszülő ellentétek egyensúlyba hozására irányuló, lényegre törő, gyakran emberi erőt meghaladó erőfeszítéseinek, kínjainak lehetünk tanúi pályája során, s attól függően, hogy a körülmények kerekedtek-e felül világán, vagy pedig világa szerves részének valamelyik összetevője juttott-e szóhoz, az emberi és művészi habitusában kifejezésre jutó szenvedélyek és indulatok olyképpen alakították környezetéhez való viszonyulásainak, de a színpadon megalkotott szerepeinek a milyenségét, minőségét is. A színész ha nem csak mesterember, de művész is egyben, általában a színpadon megteremtett alakon keresztül tudja kifejezésre juttatni világát, e világ törvényszerűségeinek a részleges vagy teljes értékű igénybevételével eleveníti meg a nézők szeme láttára azt a színpadi alakot, melyet tolmácsolnia kell. Amilyen mértékben ez sikerül neki, olyan mértékben tűnik el fokozatosan színpadi játékából az ide-oda kapkodó szertelenség, a következtelenség, a szélsőségességre való hajlamosság megnyilvánulása, egyszóval az egyenetlenség, privát életéből pedig a botrány. A szerepformálás során kibontakozni kívánczó emberi világ, és a valóság teljes értékű felmutatására alkalmas művészi tehetség, elhivatottság-tudat megnyilvánulása mindenkor – ahogyan Csathó Kálmán fogalmaz – a kiforrott, a meg- és letisztult, a tökéletessé érett színpadi művészet ritka nagy

pillanataival – a színpadi csodával és varázslattal – ajándékozta meg a közönséget.⁸

Somlaynak a művésznak, pályája delelőjén teljes mértékben sikerült egyensúlyba hoznia a külvilág és az önnön világa elvárásai között feszülő ellentmondásokat, s ez a felejthetetlenül nagyszerű alakításainak megszületését tette lehetővé, belső törvényei szerinti színpadi cselekvés formájában. A világ és a környezet élet-halál harcában, a színpadon nyílik alkalom a színész számára – ha művész és nem csak mesterember – az emberi világával elegy azonos valóság megteremtésére, megalkotására még akkor is, ha a privát életben a környezet jut létmeghatározó pozícióba. A kettő között megteremtett egyensúly végeredményeként lett Somlay Artúr színpadi művészete megigéző, maradandóan rendkívüli, tökéletes. A titok mibenlétét kutatva ezért írhatta le a színészi pályája delelőjére érkezett művésztől Csathó Kálmán a következőket: „Bámulatos volt eszközeinek csak a lényegre szorító egyszerűsége, játéknak sima gördülékenysége, halk bensősége, meggyőző őszintesége, meg az a csodálatos képessége, hogy a lélek legmélyebb titkait sokszor csak egy-egy nézéssel, mozdulattal, egy sóhajtással ki tudta vetíteni”⁹.

Erről az ember világa és környezete között lebonyolódó állandó és kompromisszum nélküli küzdelemről sejtett meg valamit éppen Somlayval kapcsolatban Benedek András, aki a *Nagy magyar színészek* kötet Somlayról szóló tanulmányában említést tesz egy pincérrel kapcsolatos botrányról, s felteszi az esettel kapcsolatban a kérdést: „Botrány volt ez? Inkább más valami. A köznapis ember élete folyását, szenvedélyeit a társadalmi konvenciók gátja szorítja partok közé, s ha kicsap a folyó, botránynak nevezzük. A művészt mesterségének ünnepnapjai kényszerítik, hogy szenvedélyei kilépjenek a kőpartok közül, s a folyó *máskor is* szabadon hömpölyög a jól ismert, kimosott árterületen. Művészi rögtönzés volt, egy jelenet saját élete drámájából, melyet ugyanolyan pátosz telített, mintha a színpadon történt volna”¹⁰.

Hatványozottan vonatkozik ez Somlayra, hiszen ő maga mondta egyszer: „Minden ember bennem lakik. ...A színész, ha művész, a szerepei életét éli”¹¹. S ide kívánczik még egy megjegyzés, mely viszont Demeter Imre könyvében olvasható: „A művész is lehet olyankor igazságtalan. De színpadon – soha”¹².

Mindezekkel kapcsolatban azt is el kell mondani, hogy minél gyakrabban nyilatkozott meg *az ember világa* Somlay szereptolmácsolásaiban a színpa-

don, annál ritkábbak lettek az ún. botrányok a privát életében. A század első évtizedének „enfant terrible”-je, aki a színházban a próbák alatt is gyakran viselkedett féktelenül – Demeter írja erről: „A művészetben a rendet akarta, ezért csinált olykor rendetlenséget”¹³ – fokozatosan olyannyira észrevétlen hig-gadt le, hogy Csathó Kálmán a *Fűszer és csemege*, valamint az *Aranyszár-nyak* próbáiról emlékezve meg is jegyezte: „Ennek a két darabnak a próbái alatt, nem csekély meglepetéssel tapasztaltam Árgyilon azt a nagy és érdekes változást is, hogy míg ifjú korában egyike volt a legfegyelméletlenebb rend-bontóknak, most ő volt a rend, a csend és a fegyelem legszigorúbb öre. Va-gyis betyárból pandúrrá lett. Jaj volt annak, aki csak pisszenni mert. Árgyil nem tűrt semmit, ami a komoly művészi munkát csak legkevésbé is megza-varhatta”¹⁴.

Mielőtt a Zomborhoz fűződő ismeretanyag feltárására vállalkoznánk, szempontunkból nagyon fontosnak tartjuk hangsúlyozni Somlay világának azt az ugyancsak lényegét meghatározó elemét, amely a megélt Blaha-csodát ifjú-kori élményvilágával s pályaválasztásával hozza kapcsolatba, amely valójában „egy művészpálya értelme – és célja”-ként valósult meg. Somlay elvárásaiban a csoda nem öncélúan, és nem a siker érdekében van jelen, „hanem hogy... a varázslattal szebbé és jobbá tegye a világot, az embereket. A későbbiek során visszatérő vezérmotívum „a csoda jelenlétét illetően már 1902-ben is sajátja volt éppúgy, mint a világot megváltani kívánó szándék.”¹⁵ Végül is e két célki-tűzés szoros összefüggésben áll egymással. Az előbbit tökéletesen meg tudta valósítani Somlay az átváltozás csodájaként is emlegetett szerepeiben, amikor *világának* belső törvényszerűségeiből építgetve, attól indítatva és irányítottan „a költő megtermékenyített élettársa és szolgálója”-ként¹⁶ – mint minden em-ber – „egyedüli példány”-ként, „teremtő erejű művész”-ként¹⁷ a külvilág, a körülmények fölé magasodottan a szakmai tudás teljes birtokba vételével, hittel és őszintén igyekezett életre kelteni a rá osztott színpadi figurát. Ezért írhatta le róla Demeter Imre a következőket is: „Az ő »önkívületi« színjátéka egy, már alaposan kimunkált, jellemileg és eszmeileg elemzett figura, *belülről* jött életre keltése volt”¹⁸.

Ezért tűnhetett úgy pályájának utolsó szakaszában, hogy Somlay világa, a művész világa, s a benne munkálkodó világot megváltani akaró szándék képes lesz birokra kelni az elviselhetlenség irányába sodródó körülmények világá-val. Amiről ebben az élethalálharcban Somlay nem tudhatott – mert ellenkező

esetben nem lett volna öngyilkos 1951. október 10-éjének éjszakáján – az az volt, hogy a környezetet, de a benne élő embereket sem lehet megváltani. A krisztusi úton haladva az egyén csak önmagát válthatja meg világa belső törvényeinek engedelmeskedve, akár a körülmények ellenére is, s ily módon majd fokról fokra a külvilág és benne az emberek viszonyulása is megváltozik. A világot megváltani akaró szándék realizálása, valóra váltása, olyanképpen ahogyan ezt színészcóriásunk értelmezte, megvalósíthatatlan.

Somlay „mélységesen hitt a művészet lélekformáló, embernevelő erejében”, meg abban, hogy „a művészet az emberről szól és az emberért van”, valamint abban, hogy „a művészet az, ami az embert emberré teszi, az állati ösztönöktől elszakítja” – benne munkálkodott már akkor is, amikor az 1902/1903. évadban Monori Sándor társulatának tagjaként a megvalósított, zömében „dalikázó” műsorrend ellenére, jutalomjátékként Ibsen: *Kísértetek* című drámáját választotta, s a készülő előadásról egy előzetes ismertetőt is közzétett a helybeli Bácskában.¹⁹ Joggal mondhatta el tehát később inaséveiről szólva azt, hogy „minden színházat, amelyben ifjúságomat töltöttem el – eddig is a »nemzet színházának« tekintetem. Az volt mindig a hitem, és ezt mindenkor hangosan hirdettem is, hogy minden magyar színház ebben az országban a nemzet színháza. Ehhez mérten komolyan kell venni a legkisebb fővárosi vagy vidéki színházat is, és nem szabad túrni, hogy az a nemzet gyalázatára lehessen”.²⁰

* * *

Az embert tettei minősítik, s nem az, hogy emlékezve mikor és mit mondott el magáról. Pályakezdő éveiről Somlay valóban elnagyoltan szólt, s talán nem is az ő feladatai közé tartozott az, hogy számon tartson minden vidéki állomást, amelynek színpadára fellépett. S ha az 1902. év említésre méltó emlékei között tallózva Pozsonyt hozta szóba, annak magyarázata Bécs közelségében rejlik, melyet akkor látott először, s mint írta: „ott sejtettem meg a világ nagyságát. Bécs érezte meg velem és ültette el bennem azt a fölemelő tudatot, hogy a társadalom csúcsa a művészet”.²¹

Amennyire fontos volt Somlay számára a Bécs közelében eltöltött színi évad, meg Relle Iván kísérlete a kétnyelvű társulat működtetésével összefüggésben,²² éppen olyan jelentősnek tartjuk viszont mi Zombor és Zenta színház-történeti múltjának szempontjából Somlay jelenlétét ebben a térségben, hiszen éppen ennek a világot megmutató pozsonyi szerződésnek köszönhette Zombor

és Zenta azt, hogy a saját színpadán az ifjú színész révén kitekinthetett, ha csak egy pillanatra is, a nagyvilágba.

Amit el szeretnénk mondani ezzel kapcsolatban az az, hogy egy-egy rendkívüli színészegyéniség jelenléte a vidéki színjátzásban mindig tartalmaz olyan elemeket, melyek a már megvalósított sikeres pályafutás szemszögéből nézve, nem hanyagolhatók el. Az egymásra hatás minőségének szempontjából esetünkben azt is meg kell állapítani: Somlay, aki „korszerűen volt magyar és európai már akkor is, ...amikor Zomborban vagy Nyitrán, Kolozsvárt vagy Aradon szórakoztatta, (s hite szerint: tanította) a nagyérdeműt”,²³ a megyeszékhely művelődési és szellemi életébe egy kis európaiságot lopott be, amikor Cyranót, majd pedig Osvaldot jelenítette meg a helybeli színpadon. Az egyetemes szempontból gyakran elmarasztalt, kispolgári provinciának minősített szabad királyi város viszont azt tette lehetővé a pályakezdőnek, amire a fővárosban még nem nyílt volna alkalma, nevezetesen azt, hogy a magával hozott, Béctől érintett világ-élményét nem egészen húszévesen megpróbálhatta színpadi formába öntve kifejezésre juttatni.)

A vidéket általában a színpadi rutin elsajátításának viszonylatában említi a színháztörténeti szakirodalom. Somlay esetében – s ezt a vonatkozó tényanyag feldolgozása is bizonyítja majd – a vidékjárás lehetőséget nyújtott az erőpróbára: képes-e arra, hogy „az irodalom és a színház révén ... a népszellemben az új, fölemelő eszmék”-et elültesse, hiszen amióta megélte a Blaha-csodát s megértette lényegét, a színészetre tette fel az életét, hogy ennek a művészi önkifejezési formának a segítségével önmaga világát megvalósítva és kiteljesítve a legteljesebb mértékben megfeleljen küldetésének. Ezért volt számára a színészet mint mondta, elsősorban *állapot*, nem pedig mesterség. „A színház hivatásában hitt” – írta róla Hermann Imre –, s bizonyos volt abban is, hogy „a színház a humanizmus és a nemzeti öntudat letéteményese”.²⁴

Somló István „a század magyar színjátzásának egyik óriása”-ként emlegette Somlayt,²⁵ míg egy rádióműsorban „a művészet méltóságos ura” címet kapta az emlékezőtől.²⁶ Mindkét epitheton ornans ráillett Somlayra, aki joggal mondhatta el magáról 1946-ban a Nemzeti Színház örökös tagjává való kinevezése alkalmából: „Ez alatt a negyvenkét év alatt az ország majdnem minden színházában működtem, és ezeket a színházakat, a legkisebbet éppúgy mint a legnagyobbakat, egyformán a nemzet színházának tartottam. Mindegyikben

egyforma komolysággal azt a legtöbbet és legjobbat igyekeztem adni, ami tőlem tellett”.²⁷

Az 1902/1903. évi színi idényben Zomborban, a szabad királyi városban és megyeszékhelyen, valamint a mezővárosként számon tartott Zentán, mint látni fogjuk majd, szintén „a legtöbbet és a legjobbat” igyekezett adni, ha kellett a körülmények ellenére is, s már *ott és akkor* „a magyar művész és az európaiság” is kitörölhetetlenül benne munkálkodott. Mint ahogyan Demeter Imre írja: „Az egész élete erről vall. Természetes nála, hogy magyarsága és európaisága nem valami »kettős kötöttség«, hanem egyik a másik nélkül elképzelhetetlen”.²⁸

* * *

Az Akadémia Kiadó gondozásában 1994-ben megjelent Színházművészeti Lexikonban a Somlay Artúr pályakezdésével kapcsolatos adatok pontosítva vannak, így nem térünk ki a korábbi vonatkozó munkákban közzétett téves adatok felülvizsgálására.²⁹ A számunkra releváns időszakban, tehát az 1902/1903. évről van szó, Somlay Zomborba már mint az Országos Színészegyesület tagja érkezett, melynek kötelékébe 1902 szeptemberében vették fel.³⁰ Monori Sándor társulatában a rangos férfiszerepeket játszóik között található a neve, nem úgy mint 1900-ban Kecskeméten, amikor a képességek vagy vélt képességek sorrendje szerint a tizedik helyen említették. Kövessy Albert akkori társulatának összesen tíz férfitagja volt.³¹

Amikor Somlay a társulattal a megyeszékhelyre érkezett 1902 októberének elején, a város éppen a megye szülöttének, az Aradon kivégzett vértanúnak, Schweidel Józsefnek jubileumi ünnepségével volt elfoglalva. Ennek ellenére Monori truppjának érkezését a helybeli Bácskában kellő figyelemmel regisztrálták. Az orvosnövendékből 1880 táján színésszé lett Monori Sándor az adatok tanúsága szerint 1892 és 1905 között színigazgatóskodott, majd pedig nyugalomba vonulva szülővárosában, Ungváron telepedett le, ahol is az árvaszéki jegyző tisztét töltötte be.³² Az általa vezetett vidéki társulat szakmai rátermettség és színészi tehetség dolgában semmivel sem volt jobb vagy rosszabb az átlagosnál, s az eddigi tényanyag alapján az egyetemes magyar színjátászás összefüggésében, feltehetően Somlay Artúr szerződtetésének köszönhetően emelhető ki neve a homályba boruló feledésből.

A zombori városi színház új igazgatójának működésére vonatkozóan „A színi évad elején” című cikk rögzítette mindazokat az elvárásokat, melyeket a helybeli ítések meg a közönség kívánalmainak, igényeinek megfelelően fogalmazott meg a cikkíró. Előljáróban szólt az október 4-én illetve 5-én műsorra tűzött *Kurucz Féja Dávidról* és a *Lotti ezredeseiről*. Az előbbiben a drámai, az utóbbiban az énekes személyzet bemutatkozása volt esedékes. A kegyelet napjának tartott október 6-án kellett hogy megkezdődjék az évad, de ezzel kapcsolatban a tudósító érélyes tiltakozása is megfogalmazódott. Nevezetesen arról volt szó, hogy a mártíromságra való emlékezésnek ezen a szent napján megengedhetetlen vétségnek számított az, hogy a színházban egy vígjáték nevetesse meg a nagyérdeműt. Márpedig a műsort A páholy hirdette, s ez váltotta ki a felháborodást. „Ezt nem hagyhatjuk szó nélkül – írta a cikk szerzője. – Meg vagyunk győződve, hogy a társulat igazgatója és tagjai mind lelkes honleányok és honfiak és jól tudják, hogy október 6-ika a magyar nemzet gyászünnep, mikor az egész nemzet gyászol, és ezenfelül Zombor város hazafias közönsége, városunk szülötte Schweidel aradi vértanú szülőházán emléktáblát leplez le.” Különb is a „hazafiúi kegyelettel” nem fér össze az, hogy a színtársulat „ezen a napon sikamlós darabban jelenjen meg a világot jelentő deszkákon”. A szerző arra is felhívta a színi direktor figyelmét, hogy a magyar irodalomnak számos „történeti, hazafias színműve van”, tessék azokból választani!³³

E megjegyzés után a cikk szerzője Monori ú. színházi jelentését ismertette, melyben a társulat tagjainak a névsora és a tervbe vett műsorrend kapott helyet. Megállapította, hogy eredményekben gazdag évadra számíthat a város színházkedvelő társadalma, mert az „eddigi szerepléseikről sok szépet és jót olvastunk és hallottunk, és így reményünk van arra, hogy a színi évad sikerülni fog”.³⁴

A műsorterv új meg régi darabokat sorolt fel: kedves zenéjű operetteket, népszínműveket, énekes bohózatokat, vígjátékokat és természetesen drámákat is, s mindezekkel elégedett volt a cikk írója, aki azt is tudni vélte, hogy az igazgató ígéretet tett, miszerint a budapesti színházakban játszott legjobb műsordarabokat is bemutatja majd a társulat. Ilyenformán a három hónapra tervezett idény számos műélvezetben gazdag élményt nyújthat majd a helybeli színházkedvelőknek.³⁵

A színjátszást kedvelő zomboriakról is van egy-két jó szava a tudósítónak. Mint a korabeli vidék bármely közössége, Zombor is minden időben „meghozta a maga áldozatát”, s „nem fukar az elismerésben, mert Zombor közönsége a színészetet nemcsak szórakozásnak tekinti, hanem művelődési kultúrintézményként tiszteli”.³⁶

Egy pszichológiai elemzés azt is kimutathatná az idézetekkel kapcsolatban, hogy a színházba járás miután pénzzel is kapcsolatban van – belépőjegyek ára –, lényegében áldozatvállalást jelent, s fel sem merül a vidéki ítéző gondolatvilágában – vagy talán a közönség gondolatvilágában? – az, hogy a színjátszás esetleg több ennél, pl. olyan szférája az emberi létezésnek, amely pénzzel nem fizethető meg, nem vehető meg, – megszeretése nem sajátítható el, mert a szellemi és lelki gyarapodás letéteményese, s ilyen összefüggésben szó sem lehet valamiféle áldozatvállalásról.

Az elvárások között szerepel az is, hogy „Jó, változatos műsor mellett, gondos készültségű, nemes becsvágyról tanúskodó előadásokat kívánunk. Mindenkít a maga tehetségét megillető helyre állítson a művezetés, és mindenkitől szerep, színpad és közönség iránti tiszteletet követeljen”.³⁷

A cikkíró hozzászólt a darabválasztás kérdéséhez is. Ez lényegében közösségének – melyet képviselt – esztétikai és etikai mércéiről árulkodott, de azt is tudnunk kell, hogy a valóságban csak féligazságokként voltak jelen a megfogalmazott igények, ugyanis a zsúfolt ház általában a „métélyező darabok”-nak, a színházba „a sarat és dudvát” behordott műveknek járt ki, s csak nagyritkán azoknak a produkcióknak, amelyek a korabeli kritikusok véleménye szerint „a tisztaság, az esztétika szép hajlékának” tüntették fel a színházat.³⁸

Mind a közönség, mind a színikritikus, mind pedig a helybeli Bácska – „mely mindenkor szeretetteljes gonddal és a művészet iránt való lelkesedéssel támogatta a zombori színészet ügyét” – feltétel nélküli támogatásáról biztosította az igazgatót és együttesét, különösen akkor, ha a szereplő színészek nem lesznek híján a becsvágynak és a lelkesedésnek. „Ne legyen olyan kis szerep – írja a tudósító –, amit képességükre méltatlannak tartanak, se oly nagy szerep, amit ábrázolni fáradságosnak találnak”. Tevékenységükben kifejezésre kell jutnia annak a ténynek is, „hogy foglalkozásukban a kenyérkereseten kívül magasabb szempontok, a művészet iránt való olthatatlan vágyakozás is vezeti őket”.³⁹

A cikk megfogalmazója, miközben a színészekről a színpadi produkciók és a művészet iránti teljes alázatot kéri számon a maga és a nagyérdemű nevében, mindez fordított sorrendben pénzzel megszerezhető áldozatvállalással degradálódik az anyag és a szellem – örökösnek és feloldhatatlannak tűnő – állandó küzdelmében. A magasabb szempontok felé törekvés ily módon mindig is csak a művészek – közönség által elvárt – kiváltságai közé tartozott/tartozik. Nem csoda, ha egyesek közülük, így Somlay is, időnként fenegyerekeskedéssel válaszolt a kétféle igény teremtette tarthatatlanságának összefüggésében.

A megtett észrevételek, javaslatok megszívlelésének, valamint annak reményében, hogy a társulat meg is fogadja azokat, a tagoknak „anyagi javakban is eredménydús szezont” kívánt a cikk szerzője, „a közönségnek csupán egyet, jó előadásokat”. Egy lényegre tapintó mondattal zárul a színi idényt bejelentő tudósítás: „Ily kölcsönös szolgálattal nagyon meg leszünk elégedve egymással”.⁴⁰

Nem véletlenül hívjuk fel a figyelmet a szolgálatról mondottakra. A színházi tájékoztató legfontosabb kitételének azt tartjuk, még akkor is, ha a szövegkörnyezet egy kissé egyoldalú, nevezetesen hogy a közönség és az ítései igényeit kielégítő szolgálat a hangsúlyosabb. Somlay Artúr zombori működése is, ha úgy tetszik, a szolgálatról szól, s ebben a viszonylatban egy rendkívül izgalmas történetnek lehetünk majd a tanúi, főleg abból a szempontból, hogy mit értett a korabeli színkritikus a korabeli publikum és a pályájának kezdetén színre lépő majdani színészi szolgálat alatt, s mindez az elvárások, az értelmezések ellentmondásaitól feszülő valóságban mégis hogyan állott össze a ritka pillanatokban varázslatos színházi élménnyé egy-egy előadásban éppen Somlay alakítása révén.

A helybeli megyei közérdekű politikai közlöny, a Bácska részletesen foglalkozott Monori társulatának működésével. Az idény alatt négy helybeli kritika volt a lapnak. Mint a szövegkörnyezetből majd kiderül, az -e. aláírás alatt Prokópy Imre tanár urat, a K. D. alatt feltehetően dr. Kohlmann Dezső tanár urat kell keresnünk, míg a t.z. Tótpits Zoltánt fedi. A b-. kilétére egyelőre nem derült fény.

A helybeli ítések recenzióiból egyértelműen kitetszik, s ez dicséretükre legyen mondva, hogy a Somlay-jelenséget legjobb szándékuk és tudásuk birtokában igyekeztek megérteni és megmagyarázni. S ez vonatkozik Prokópy Im-

rére is, akivel Somlay mindjárt az elején az első produkcióról, a *Kurucz Féja Dávid*ról írt bírálat megjelenése után szópárbajt vívott a sajtóban.⁴¹

A drámai személyzet bemutatkozása céljából a színidirektor Fényes Samu négyfelvonásos történelmi drámáját, a *Kurucz Féja Dávid*ot választotta. Prokópy megdicsérte Monorit a darabválasztásért, elmarasztalta viszont a helybeli nagyjérdeműt, lévén hogy az nem méltányolta kellőképpen a választást, s így félig üres ház előtt játszottak a színészek. Ezt a tényt nem tartotta valami biztató jelnek az idény kezdetén. Véleménye szerint a „zsibbasztóan egyhangú nyári hónapok” után azt várná az ember, hogy a szellemi élvezetet nyújtó színház több figyelmet kap majd. Az előadásban részt vevőket szintén megdicsérte a kritikus, mert mint állította, az üres páholyok nem szegték kedvét a színészeknek, akik „elejétől végig lankadatlan iparkodással játszottak”.

A produkció műszaki szempontból sem esett kifogás alá. Jó volt a háttérzöreje – harci zajok, lódobogás, trombitaharsogás –, „a színpadi része azonban csak egyes jelenetekben elégtette ki a magasabb követelményeket”.⁴²

Prokópy nem akar – mint írta – elhamarkodottan az első benyomások alapján „ítéletet mondani” a társulatról, nincs szándékában mindenáron bírálni, véleményt is csak azokról mond elsősorban, akiknek színpadi játéka kielégítő volt. Kresz Imrét dicséri, meg a kedves ügyes naivát, Révész Ilonkát, s név szerint említi Bozóky Boriskát is. A férfiak közül főleg Ungvári, Mezei „azután Somlay” alakításait emeli ki. Szól a gondos rendezésről, a megfelelő jelmezekről, díszletekről, a selyembe csomagolt véleményből azonban kilóg a lóláb: „csupán a szereptudásra kellene nagyobb gondot fordítani”.⁴³

Az énekes személyzet bemutatkozására a kétfelvonásos bohózat, a *Lotti ezredesei* adott alkalmat. Összehasonlítva az előző produkcióval most már elmondja a bíráló, hogy a *Kurucz Féja Dávid* meglehetősen gyenge előadás volt, viszont „az operette személyzet első felléptével, szinte egy csapásra meghódította a közönséget és biztos, teljes sikert aratott”. Az elegáns Ágotai Ferenc, valamint a bájos megjelenésű primadonna, Csongori Mariska a címszerepben talpra állította a közönséget. Jó volt a rendezés, szépek és ízlésesek voltak a jelmezek, a zenekar kifogástalan kíséretet biztosított, zajos nyílt színi tapsokat kaptak a táncbetétek is. Ezúttal kétmondatos vélemény járt ki Somlay Artúrnak is: „...az indus alkirály sablonos szerepében Somlay buzgólkodott jobb sorsra érdemes igyekezettel. Azért írom, hogy »sablonos«, mert ez az

indus alkirály a régibb keletű operettek és bohózatok dél-amerikai generálisainak csak újabb, kissé megváltozott kiadása”.⁴⁴

Ez az első megjelentetett színi bírálat már tartalmazza mindazokat a jellemzőket, melyek a vidéki színjátszás mindennapjainak velejárói voltak ország-szerte az akkori Magyarországon. A helybeli színireferens a színházat elsősorban a művelődés és csak másodsorban a szórakozás fellegrájának kívánja látni és láttatni, a publikum viszont nagyon egyértelműen kifejezésre juttatja/juttatta azt az igényét, melyhez a művelődésnek vajmi kevés köze van, legalábbis amikor a színházi előadások látogatottságáról van szó.

A beszámolóból félreérthetetlenül az is kiderül, hogy az időigényes drámai előadások kivitelezéséhez szükséges nagyobb odafigyelés, fegyelem és szövegtudás nem volt biztosított a vidéki társulatok működésének körülményei közepette, ugyanis a meghatározott számú színházkedvelő publikum figyelmének állandó ébren tartása céljából mindennap mást kellett játszani, s társulat legyen a talpán, aki ennek a követelménynek teljes mértékben hiánytalanul eleget tud tenni. A megadott sablonokra épülő zenés darabokban, bohózatokban a szöveg nem tudását pl. egy rutinos színész könnyen át tudta hidalni, észrevétlen el tudta kendőzni, a drámai szöveg színpadi előadása viszont nem ismerte ezt a lehetőséget, nem tűrte meg a kontárkodást. A drámai előadás nyilvánvalóvá tette mind a rendezés, mind pedig a színészi játék fogyatékos-ságait, s azt is, hogy jó alap, jó szövegtudás nélkül nem lehet művészi igényű színpadi játékot létrehozni, még akkor sem, ha tehetséges színészek kezében vannak a szerepek.

S végül ez a két előadás azt is kimutatta, hogy egy közepes létszámú vidéki társulatban valójában nincs külön drámai és külön énekes személyzet – még akkor sem, ha az előzetes színházi jelentés szerepkörök szerint tünteti fel a színészeket –, s jó ha a bonviván-, a primadonna- meg a szubrett-szerepeket az e szerepkörben valóban jártas színészekre lehet kiosztani, s az is nagy dolog, ha a drámai színésznek csak epizodistaként kell helytállnia a könnyű műfaj műzsájától megihletett darabokban. Ellenkező esetben nemigen lesz alkalma felelősségteljesen elkészíteni a színészi habitusával összhangban lévő szerepeket sem. Egyetlen megoldás marad számára, ha felül akar emelkedni a taposómalom tempóját igénylő egyoldalú és szellemtelen színészi tevékenység hétköznapjain, az pedig az, hogy *a körülmények ellenére, csupán saját, művészet-től ihletett és elhivatott világa törvényeinek engedelmeskedik*, és a szóra-

koztatóipar produktumaiban a ráosztott feladatok realizálásakor csak az arra rendelkezésre álló időt fordítja. Általában ennek következménye a hiányos szövegtudás lesz, s miután ez kitapintható hiányosság, a színikritika tárgyát képező állandó megjegyzések, elmarasztalások tárgyát képezi majd, – lévén hogy a közönség szempontjából egy színpadi produkció létrehozásának kedvezőtlen körülményei nem szolgálhatnak mentségül. A küldetésének teljes tudatában lévő színész viszont, mint amilyen Somlay Artúr volt, mindig is megtalálja a módját annak, hogy – mint színészünk is tette volt – a színpadi alakításaiban tapasztalt, a körülmények következményeként jelentkező sorozatos kudarcot, balsikert ellensúlyozva, a színészi játéknak olyan szféráit is megnyissa a nézők előtt, melyek a csoda, a varázslat megnyilvánulásával lesznek azonosak.

Az idény kezdetekor, a *Kurucz Féja Dávid* címszerepében bemutatkozó Somlay színpadi játékaival a referens, Prokópy Imre nemigen tudott mit kezdeni, mert a látott alakítás nem egyezett egy drámai hős színpadra állításának addigi, elfogadott megjelentetési gyakorlatával. A bírálattelvő bizonytalanságát csak elmélyítette az a tény, hogy Fényes Samunak ez a színpadi műve „szemben áll[t] a századforduló kuruc romantikájával, Herczeg Ferenc Ocskay brigadérosának megszépítő, a múlttal a mát igazoló szemléletével”, lévén hogy „a kuruc témával a millenniumi görögtűzben lankadó függetlenségi eszmét éleszti ugyanazzal a keserűséggel és szenvedélyes indulattal, mint majd Ady kuruc versei”.⁴⁵

A történethez még az is hozzátartozik, hogy a *Kurucz Féja Dávid* 1902-ben a Vígszínház Ditrói Mór által kezdeményezett magyar drámaciklusának egyik produkciója volt. Ezzel a vállalkozással kapcsolatban Bárdi Ödön a következőket írta: „A közönség egyszerűen bizalmatlan volt a magyar szerzőkkel kapcsolatban, és ez sok ifjú tehetségnek szegte szárnyát. Kellott hát valaki, aki fölrázza tespedéséből az írókat, a kritikát, a közönséget. Ez a valaki Ditrói Mór színigazgató volt... És bár volt a ciklusnak néhány darabja, amely nem sok vizet zavart, végeredményben olyan sikert aratott ez a vállalkozás, amely föllekesztette a közvéleményt, hitet öntött az írókba, és megindította azt a folyamatot, amelynek szép eredményeit senki sem merte remélni. ... Ha nem is járt anyagi sikerrel ez a száz előadás, színházunknak dicsőséget szerzett, és elhallgattatta azokat, akik eddig bizalmatlanul nézték a Vígszínház idegenből táplálkozó működését. A magyar drámairodalmat pedig olyan szárnyakkal látta

el, amelyekkel följutott arra a csúcsra, ahol már a két háború között tündökölt.”⁴⁶ A rangsorolás szándéka nélkül néhány nevet említünk: Bródy Sándor, Heltai Jenő, Lengyel Menyhért, Szomory Dezső, Molnár Ferenc.

Somlay Artúr, mint tudjuk, a Vígszínház színiiskolájának növendéke volt. A Vígszínház játéktípus váltást jelentett a századforduló magyar színházainak életében, és akarva-akaratlanul beindított egy folyamatot, mely a régi és az új színpadi kifejezésforma, játéktípus között feszülő ellentéteket hozta felszínre, különösen az ország első színházának, a Nemzeti Színháznak keretein belül, de ennek jelenlétét véljük felfedezni a vidéki színjátszás összefüggéseiben is, nevezetesen Zomborban az 1902/1903. évadban, s éppen Somlay akkori ottlétének következményeként. Az elavult és az új játéktípus egyik leglátványosabb magyarországi összecsapása és a nyomában megjelenő stílusvita is, nem véletlenül fűződik Somlay nevéhez. Az *Antoniusz és Kleopátra* 1909-es felújításáról van szó a Nemzeti Színházban, melyet Hevesi Sándor rendezett, „akinek modernsége okkal harmonizált Somlay »vígszínházi« stílusával”.⁴⁷ Az Antoniuszt játszó Somlay partnere Márkus Emília volt. Sokan úgy tekintettek erre az előadásra, mint Hevesi szándékos kihívást kifejezésre juttató gesztusára, amelyben bizonyítást nyert az, hogy a nemzet első számú színházában „az öregek és a fiatalok nem tudnak igazi együttessé kovácsolódní: kétféle stílusban játszanak. A szereplők egyik fele deklamál, a másik cseveg”. Szacsvey és Márkus „a régi iskolához híven a szavakat ékesítik zengő hanggal, festői pózokban állnak a rivaldához. A néző és a kritika meghökken. A sokszor ócsárolt »avult deklamáló stílus« megkopott ugyan, gyakran modorossá fajult, de a reális életet ábrázoló új stílus fakónak hatott, a polgári szalonok levegőjét árasztotta. Verses, metaforás, stilizált darabot nem lehet stílus nélkül játszani – húzza fel orrát a kritikus, ahelyett, hogy azt mondaná: nem lehet egyszerre kétfajta stílusban játszani”.⁴⁸

A Monori társulatában működő Somlay a Vígszínház színinövendékeként elsajátította azt az új játéktípust, mely különösen a korszerű színművek előadásában juttatta kifejezésre a régi és az új között megnyilvánuló stíluskülönbségeket. A kettő kibékíthetetlenségének volt tanúja Zomborban is az évad elején mind a közönség, mind pedig a színireferens. S ahogy később 1909-ben Ignotus sem tudott nagyon mit kezdeni Somlay Antoniusz-alkításával – holott mély meggyőződése volt, hogy „Somlay igazi színész és nagy lehetőségek állanak fejlődése, becsvágya előtt”, s nem tekintette a művészi fogyatékoság

következményének elmarasztaló véleményét⁴⁹ –, ugyanúgy a Bácska kritikusa sem találta fel magát a színpadon látott újítás megítélésében. Hogy miről is volt szó tulajdonképpen ott Zomborban, 1902 októberének elején a *Kurucz Féja Dávid* előadásán, amikor a darabot másodszer is műsorra tűzték, lévén hogy az ünnepi díszelőadáson, melyen nemcsak általában emlékeztek meg az aradi tizenháromról, hanem elsősorban a zombori születésű Schweidel József emlékét idézték fel abból az alkalomból, hogy szülőházára aznap tették fel az emléktáblát, melyet Szigeti István kőfaragó készített,⁵⁰ nos tehát, hogy miről is volt szó a nevezett ünnepi előadáson, nem valószínű, hogy a történet pillanatában bárki is megértette volna a nézőtéren ülők közül. Az eseményen egyébként számos családtag, jeles városi és megyei tisztségviselő, de még a neves szerb költő, Laza Kostić is megjelent.

A „lélekemelő ünnepély befejezése”-ként mutatta be a társulat másodszer Fényes Samu történelmi drámáját, s Prokópy tanár úr ez alkalommal, most már az operettszemélyzet bemutatkozásának összefüggésében, rászánta magát arra, hogy a lehetőségeihez mérten, érdemében szóljon a produkcióról.

Mielőtt mi is érdemében szólnánk a referens színjátszással kapcsolatos meglátásairól, Somlayt idézzük, lévén hogy véleményünk a kritikairásról és a kritikát írókról minden tekintetben megegyezik a színészóriáséval: „Aki kritikát ír... ezzel együtt önmagáról is bírálatot ír, saját kezüleg és ezt sohasem tagadhatja le. ... A kritika nem a nagyképűség s nem a tudatlan tudálékosság műfaja”.⁵¹

Nos tehát bármennyire is gyermekcipőben járt a vidéki színikritika írása a századfordulón, számtalan esetben mégis tartalmazott olyan elemeket, melyeknek alapján egy-egy színpadi produkcióról az utókor némi felvilágosítást kaphat. Amennyiben a vidéki előadásnak két kritikusa is akadt, az egymást kiegészítő beszámolók azt is lehetővé teszik, hogy az emlékmorzsák egymáshoz illesztésével a későbbi kor figyelmének középpontjába került színházi jelenség megidézése nagy vonalakban lehetségessé váljék. Ignotus írása az *Antonius és Kleopátra*, a Somlay-jelenség megidézésére alkalmas összeállítás volt, de nem kevésbé volt az a Prokópy-tudósítás, valamint a Zombor és Vidéké-ben -r. tollából közzétett ismertető sem, még akkor sem, ha a lényegyet érintő dolgok megfogalmazásának minősége kérdésében a különbségek szemmel láthatóan Ignotus javára billentik a mérleget.

A helybeli ítések írásai nem játékbeli stíluskülönbségek szempontjából elemzik Somlay játékát, valamint a társulat többi tagja által hagyományosan művelt színpadi játékokat, mert az erre vonatkozó információk még nem érkeztek meg a Bácskába, s tudásuk ilyen tekintetben hiányos volt, de leírásaikból egyértelműen kitetszik, hogy erről van szó, s becsületükre legyen mondva, hogy meglátásaikat regisztrálva a szezon végére a Somlay által bemutatott újítást már teljes mértékben el tudták fogadni.

Prokópy előjáróban a *Kurucz Féja Dávid* második előadásáról elmondja, hogy az kicsit jobb volt ugyan mint az első, de a 3. felvonás végén „nagy mérvű [volt az] akadozás és zűrzavar”, a 4. felvonás utolsó jelenetét pedig teljesen ejtették a színpadon lévők. Mindebből -r., a Zombor és Vidékének kritikus, legalábbis a beszámoló tanúsága szerint, mit sem látott, mindössze azt tette szóval, hogy a repríz ugyanolyan volt mint a bemutató. „Szomorú látványt nyújtottak [viszont] az üres széksorok” – írta.⁵² Ellentétben Prokópyval -r. az első produkciót elemezte részletesen. Megjegyezte, hogy a „vérszomjas Ráskayné” szerepét alakító Kresz Irma „Első megjelenése nem sok rokonszenvet keltett”, viszont jelenetről jelenetre fejlődött és a 3. felvonás végén „győzedelmesen megállotta helyét” olyannyira, hogy egészen elragadta a közönséget. Kresz Irmával kapcsolatban még csak annyit: mindkét színházi tudósítás megemlíti a drámai hősnő egyik szignifikáns fogyatékoságát, nevezetesen: „Nagy kár, hogy fátyolozott hangjával fényes talentumát nem bírja érvényre juttatni”.⁵³

Mindkét kritikus egyértelműen pozitívan nyilatkozik Ungváry Miklós (Gábor lantos) és Mezei Kálmán (Esze Tamás) alakításairól. Az előbbi „az első felvonásban gyönyörű verseket szaval és Boriskával (Révész Ilonka) való páros jelenetében a fakadó szerelem bájos idilljét sok poézissal mutatta be”. Az utóbbi, Mezei „a bujdosó kuruc keservét tárta fel őszinte érzéssel és gyűjtő szavai nagy hatást értek el”.⁵⁴ A szépen szavalás mint esztétikai kategória a látott színpadi produkció művészi megmérettetésének zsinórmértékeként van jelen mind a Bácska, mind pedig a Zombor és Vidéke referensének írásában.

Véleménykülönbség megfogalmazására Somlay színpadi játéka adott okot. Úgy tűnik -r., a Zombor és Vidékének kritikus a több megértést tudott tanúsítani annak a még huszadik életévét sem betöltött, drámai hősöket játszó pályakezdőnek, aki vígszínházi növendék korában a többi között Ermete Zaccanit

„az új irány legnagyobb képviselőjét” is láthatta.⁵⁵ Hogy miképpen hatott a karzaton helyet foglaló fiatal színészekre és színinövendékekre „a nagy olasz Tanító”, Szerémy Zoltán visszaemlékezéseiből is kitetszik, amiből azért idézünk, mert úgy tűnik, hasonló feladat jutott Somlaynak is mint Zacconinak osztályrésziül az 1902/1903. színiévadban Zomborban, amikor hozzá méltó szerepet osztott rá a színidirektor. Nevezetesen arról van szó, hogy „A magyar színpadi művészet Csipkerózsikája pedig ... egyszerre fölébredt évszázados szunyókálásából, és mindenféle összebeszélés vagy agitáció nélkül egyszerre kiváltódott belőlünk a színpadi beszéd és játék reformjának a szükségérezete”. Ha nem is játszva, könnyedén és máról holnapra mint Zacconi, de Somlay is bizonyos színpadi babonákat tört össze, zavarba hozva publikumot és színikritikusokat egyaránt a jelzett évadban, Zomborban.⁵⁶

Prokópy mit sem tudva a színpadi beszéd és játék reformjának beindulásáról, Somlay úgymond, téves szerepfelfogásából eredeztette észrevételeit. Fialtal kezdőről lévén szó, még azt is feltételezte a tanár úr, hogy mint általában a hozzá hasonló színészpalánták, Somlay sem fordított kellő gondot ennek a „nagy erőt és tudást igénylő” szerepnek a kidolgozására. Az egyedüli dolog, amit nem vont kétségbe a referens, az Somlay tehetsége volt és a képessége arra, hogy amennyiben megszívleli a jóindulattal mondott észrevételeket, valóban alkalmas lesz „az igazi Féja Dávidot is megalakítani, mert nincs híján az ehhez szükséges színészi kvalitásoknak”.⁵⁷

Mint ahogyan Somlaytól sem lehetett elvárni azt, hogy Zacconi, Kainz és Novelli színpadi játékának ismeretében megelégedjen a szépen szavalással a színpadon csak azért, hogy a bírálattévők elvárásainak megfelelően, ugyanúgy viszont illuzórikus lenne elvárni vidéki kritikusaiktól azt, hogy megértést tanúsítsanak egy olyan új játéktílus iránt, melynek létezéséről akkor még vajmi keveset tudtak. Erre mint már utaltunk rá, még Ignotus sem volt képes. A vidéki kritikus csak azt írhatta meg Somlay alakításáról, amire *saját világának* befogadó képessége alkalmassá tette. Ennél többet nem is tehetett. Elsősorban tehát írójáról vallott a színházi beszámoló és csak másodsorban az ifjú színész alakításáról.

Íme milyenek látta Prokópy Imre Somlay Kurucz Féja Dávidját: „A fő hiba azonban az volt, hogy a címszerep megszemélyesítője – Somlay nem állt nehéz feladatának magaslatán. Alakítására mindent lehet ráfogni csak azt nem, hogy Kurucz Féja Dávidot ábrázolta volna, kít a költő a férfiúi bátorságnak és

a hajthatatlan vasakaratnak prototípusaként állított elibénk. Ahelyett, hogy ily értelemben játszott volna meg a szerepét, folyton görnyedezett, tehetetlenül vonaglott és sírdogált mint valami elpuhult és elfajzott anyámasszonyfia, miért is ne csodálkozzék, hogy ezt a merőben téves felfogáson alapuló alakítását elhibázottnak tartjuk”.⁵⁸

A Zombor és Vidékének referense az „anyámasszonyfia” témájára csak egy rövidke megjegyzéssel utalt: „játéka eleinte lanyha volt”, lényegében azonban „derék értelmes színész”-nek nevezte a címszereplőt, „akinek exploziói imponálnak, de indulatait és érzelmeit diszcreten is érvényre tudja juttatni. ... a negyedik felvonásban teljes tetszést aratott”.⁵⁹ -r. beszámolójáról mindenestre elmondható, hogy azt a célkitűzést igyekezett megvalósítani, melyről írásának elején szolt: a lap mindenkor „buzgó támogatója” kíván lenni a zombori színészetnek, mert fontos misszióról van szó – ne feledjük, vegyes nemzetiségű a megyeszékhely! –, s az úgy szolgálata mindennél fontosabb. Éppen ezért távol áll majd a lap munkatársától az, „hogy valakinek művészetét becsmérel”-je, „de ferdeségeire és hibáira igenis mindenkit figyelmeztetni” fog a „minél kifogástalanabb és élvezetesebb alakítások” megszületése céljából.

A referens azt is megfogadja írásában: „Nem fogjuk magukat a bíró szerepére föltolni, aki egyesek művészi reputációja fölött döntsön, hanem hű regisztrálói leszünk mindenkor a közönség általános véleményének”. Az általános operettkultusz következményének tekinti azt, hogy Monori társulatán is meglátszik: „itt is, mint úgyszólván mindenhol a dráma művelése másodrangú feladattá süllyedt. Bár egyesek játéka, őszinte drámai alakítása csaknem kifogástalan, az összes nem nyújtja egy teljes drámai ensemble képét”. Egyébként ez az oka annak is, hogy Fényes Samu darabjában a név szerint nem említettek „helyel-közzel sikerrel működtek”.⁶⁰ Vagy ahogyan Prokópy fogalmazott: „néhány szereplő rossz és erőltetett dictionja – érthetetlen mormolásba torkollott sokszor”.⁶¹

A *Lotti ezredeseiben* a színre lépő Somlayról a két lap referensének azonos volt a véleménye. A hagyományostól eltérő játékestílus ebben a műfajban különben sem volt meghatározó jellegű. -r. azt látta, hogy „Ramjanah-alkirály szerepében Somlay Artúr ügyeskedett, bizonyágot adván sokoldalúságának”.⁶²

A Somlay-féle Kurucz Féja Dávid értelmezés nyomán kibontakozott nézeteltérés a szerepfelfogást illetően Prokópy Imre és a színész között szópár-

bajhoz vezetett. Somlay vonatkozó szövege, melynek a Zombor és Vidéke adott teret, ismeretlen előttünk, ugyanis a zombori városi könyvtárban ennek a lapnak csak azokat a számaint őrzik, melyeket a néhai Vértesi Károly helybeli író, világutazó, különböző ünnepi bizottságok díszelnöke gyűjtött össze abból a célból, hogy viselt dolgairól az utókort tájékoztassa. Feltehetően az október 12-i, vasárnapi szám közölte Somlay hozzászólását az üggyhöz, melyre a választ a Bácska Prokópy tollából tette közzé október 14-én. A válaszból kitetszik, hogy a tanár úr nem kíván véget nem érő, meddő hírlapi polémiába bocsátkozni a színésszel, mert annak sok értelmét nem látja. Tárgyilagosan írt a látottakról és Somlay „szellemes cikkét” nem akarja ugyanolyan „iskolaifjú eszthetikai fejtegetésekkel” megválaszolni, csupán annyit jegyez meg, hogy könnyű volna a pályakezdőt „éppen a saját érveivel helyreigazítani”.⁶³

Prokópy Imre nem tartozott a bosszúálló színireferensek közé. A szezon végére teljes mértékben el tudta fogadni Somlay releváns alakításait, amelyek az új játéktílus jegyében fogantak. Fiatal kora ellenére már akkor is, amikor a magyar vidéket járta a modern színjátszás tanítójaként is bizonyított *az*, aki saját bevallása szerint, mindig is a főlemelő eszmék tolmácsolója szeretett volna lenni.

Alig múlt el tíz nap a színészek megérkezése óta, és a Bácska máris vezércikkben volt kénytelen foglalkozni a helybeli nagyerdeművel, ugyanis a közönség nem az elvárásoknak megfelelően látogatta az előadásokat, pontosabban a lelki táplálékot is nyújtó produkciókat. A hatvan személyes társulat, mint írja az észrevétel tevője, általában félig telt ház előtt játszik. Egy ilyen társulat eltartásához tetemes összegre van szükség, s ha a tervezett bevétel elmarad, az igazgatóra s társulatára az anyagi romlás felhője tornyosul majd.

A vezércikk írója fel is tette a hamleti kérdést: mi lehet az oka a nézők távolmaradásának, lévén hogy az előző évad rendkívül jól sikerült mind erkölcsi, mind pedig anyagi szempontból.⁶⁴

Nem lehet sok kifogásolni valót találni a társulat működésében, hiszen szép, jó, élvezetes, a kényes műízlést is kielégítő előadások voltak már eddig is műsoron, állítja a cikkíró. Az igazgató jól vezeti társulatát. Gondosan összeválogatott, változatos a műsor, jól megrendezett, színészi játék tekintetében is elfogadható produkciók kerülnek a színpadra. A régi, de a legújabb nagy sikerű darabokat is bemutatja az együttes, és a helyzetfelmérő azt is megállapítja, hogy ilyen körülmekintő, művészi igényekre is odafigyelő igazgatója régen

volt a zombori színháznak, s a közönség közönyös magatartása könnyen meg-
árthat majd a megyeszékhely hírnevének, ami azután hatással lesz arra, hogy
az elkövetkezőkben a jó hírnevű társulatok messze ívben elkerülék a várost és
harmadrendű „ripacs főszereplőkkel” lesz kénytelen beérni a publikum. Vége-
zetül a vezércikk írója arra kéri a közönséget, vegye pártfogásába ezt a jobb
sorsra érdemes társulatot, mert a színjátszás a hazafias kötelességek közé tar-
tozik, a színház pedig „nemcsak mulatóhely, hanem a nemzeti kultúrának egy
hatalmas faktora”.⁶⁵

Mint a lejátszott műsorrend is bizonyítja majd, sok igazsága volt a ve-
zércikknek, legalábbis ami az igazgató szándékára, nevezetesen a változatos és
igényes műsor megvalósítására vonatkozik. Törekvéseiben az időszerűség is ki-
fejezésre jutott. Monori Ditrői Mór vígszínházbéli magyar drámaciklusához ha-
sonlóan, Zomborban megkülönböztetett figyelmet szentelt mind a régi, mind
pedig az új drámairodalom hazai termékeinek. A régi magyar drámairodalmat
elsősorban Csiky Gergely három műve meg a jó öreg Szigeti József *Rang és
mód* című darabja képviselte a kötelezően műsorba iktatott népszínművek
mellett. A korabeliek minőségi szempontból változatos képet mutattak. Az
egyik véglet Beöthy László a másik pedig Bródy Sándor volt, középen pedig
a kötelező Herceg Ferenc helyezkedett el. S hogy a helybeli irodalmárok se
maradjanak ki a sorból, egy ősbemutatóra is sor került. Trischler Károlynak *A
kurucok csillaga* című háromfelvonásos történelmi színművét szintén bemutat-
ta a társulat.⁶⁶

Egy diákciklus kivitelezésére is sor került, melyet Katona József, Shakes-
peare, valamint Molière neve fémjelzett.

A világirodalom elsősorban a franciák révén bolygatta meg a város szel-
lemi életének levegőjét. A Hennequin–Duval szerzőpáros, Bisson, Sudermann,
de Maupassant és Rostand neve is megjelent a színházi plakátokon, s úgy
véljük, nem túlzunk, ha ez utóbbi jelenlétét a repertoáron Somlayval hozzuk
összefüggésbe. S ha mégsem úgy lenne, akkor sincs nagy tévedésről szó, hi-
szen Henrik Ibsen egyértelműen a majdani színészióriásnak köszönhetette, hogy
az évad végén helyet kapott a műsorrendben. Tamás Ernő Somlayra vonatkozó
megállapítása érvényesül már Zomborban is az 1902/1903. évadban:
„Papírfigurákból is embert formál mindaddig, amíg súlyos színészi egyénisége
valósággal parancsolóan rá nem kényszeríti utóbb az igazgatókat, hogy hozzá
méltó szerephez is jusson”.⁶⁷

Ugyancsak Tamás Ernő szólt arról is, hogy „Somlay, a színész és az ember az életben és a színpadon egyaránt nem a könnyű érvényesülést, a fél kézzel megoldható feladatokat kereste. ... Fiatalon, amikor férfiszépsége valóssággal kijelölte a – hősszerelmes – szerepkörre (indulásakor még uralkodott a szerepkör fogalom), ő a legnehezebb, a jellem szerepeket választotta, mert az emberábrázolás volt az eszménye”.⁶⁸ Prokópy Imre színi bírálatának nagy része viszont arra utal, hogy Somlay nehezen tudta magát elfogadtatni a „természetes színjátszás” úttörőjének Zomborban. A tanár úr még a drámai hős kategóriát is elvitatta tőle Bartók Lajos négyfelvonásos verses drámájának, a *Thuran Annának* bemutatója után állítván, hogy „Igazán érthetetlen... miért akarják ezt a szép tehetséggel rendelkező *bonvivánt* [!] erőnek erejével drámai hőssé megtenni”.⁶⁹

Az elmondottakból is kiderül, hogy az igényes, változatos, korszerű színházi törekvések megvalósításával vidéki viszonylatban Monori Sándor sem kívánt adós maradni. A közönség elvárásai viszont nem mindig egyeztek azzal, amit a társulat produkált. Mindenekelőtt a bemutatott operettek, zenés darabok mennyisége – de gyakran a minősége is – nem volt azon a szinten, mely a nézők e műfaj iránti igényeit kielégítették volna. A *Lotti ezredeseinek* repríze alkalmából fogalmazott K[ohlmann] D[ezső], s következőképpen: „A zenekart azonban jó volna valahova iskolába küldeni, játéka gyarló”.⁷⁰ A hagyományos receptek alapján színpadra állított, tiszavirág életű, Budapesten is nagy sikerrel bemutatott tucatdarab *A kadétkisasszony* összehatásán is elsősorban a rossz zenekari kíséret rontott, még akkor is, ha a fogyatékosokat a pompás trikószerepekkel igyekeztek elpalástolni.⁷¹

A legtöbb hiányosság forrásául az ún. „egypróbás” rendszert kell megnevezni. Tisztában voltak ezzel a vidéki színjátszás jóindulatú referensei is. Mind a Bácska, mind pedig a Zombor és Vidéke többször is elítélte ezt a gyakorlatot. K[ohlmann] D[ezső] például a *Lámpa az ablakban* című francia bohózat előadásának bírálatában éppen Somlayról írva fogalmazta meg elmarasztaló észrevételét az egypróbás rendszerről, védelmébe véve a fiatal színészt, mert időnként hiányos volt a szereptudása. „Már súlyosabb beszámítás alá esik Somlaynak (Jacques La Tourette) határozottan gyenge alakítása, melynek vajmi kevés köze volt a nőhódítás, a nőcsábítás terén szinte zseniális Jacquesnak rendkívül ügyesen megírt szerepéhez. Elvégre nem csodálom, ha ez a különben tehetséges fiatal színész nem tud kellőképpen érvényesülni. Hetenként 3-4-

szer, alig 1-2 próba után, a legkülönbözőbb és mindig a legnehezebb szerepekbe kell fellépnie ami oly feladat, amelynek tapasztaltabb és nagyobb rutinnal bíró színész sem volna képes teljesen megfelelni.”⁷² Ez ad magyarázatot pl. arra is, miért látta Prokópy Imre „kissé fáradtnak” mind Kresz Irmát, mind pedig Somlayt Bródy Sándor *A dada* című színpadi művének bemutatásakor.⁷³

Hasonlóképpen fogalmazott a Zombor és Vidékének színireferense is Bokor József száz arany pályadíjat nyert népszínművének a *Télennek* bemutatásával kapcsolatban. Állítása szerint nem a színészeken múlt, hogy hatástalan, döcögő, vontatott előadást kellett végignéznie a jelenlévőknek. Az „e helyen számtalanszor erélyesen kifogásolt egypróbás-rendszer” hibáztatható a sorozatos gyenge produkciók miatt, „melyek következtében a legnagyobb ambíció sem képes szálnalmas kapkodásnál, a társulat jó hírnevét mélyen leszállító bizonytalan előadásoknál egyebet produkálni. Valóságos boszorkányság volna egy olvasópróba után többet is nyújtani”⁷⁴.

Egyik észrevétel sem foglalkozott behatóbban ezzel a nagyon is aktuális és összetett kérdéskörrel, mert hiszen akkor óhatatlanul egy vég nélküli eszmefuttatás és vita kerekedett volna ki az egypróbás rendszerről, amelyben a vidéki közönség új utáni állandó éhségét éppúgy meg kellett volna említeni, mint a vidéki színjátszás pénzelésének megoldatlan kérdését egyéb kevésbé releváns problémával egyetemben. Miután ez nem történt meg, s miután a szezon végére a sokszor szerep nem tudással joggal vádolt Somlay felett sem lehetett pálcát törni, mert végül is ő volt az, aki az operettkultusz szószólóit térdre kényszerítette néhány rendkívüli drámai alakításával, a Bácska színireferense végül is a számos balsiker okozójaként a színidirektort, Monori Sándort nevezte meg, mert mint állította, egy perc pihenést sem engedélyezett agyonhajszolt színészeinek, s az elkövetkezőkben csak mint színészt látják majd szívesen a városban, mert igazgatóként „botrányos volt egész itteni működése”⁷⁵.

Miután Somlay Artúrt a társulat egyik oszlopos tagjaként foglalkoztatta a színidirektor, nem utolsósorban pedig azért, mert a legrosszabb indulattal sem lehetett tőle elvitatni már ekkor sem azt, hogy rendkívüli művészi tehetséggel megáldott színészt kell látni és láttatni benne, az ő időnkénti hiányos szöveg-tudása a színikritikák állandó témája lett, s attól függően, hogy ez a tény, ti. a szöveg nem tudása mennyire ingerelte fel a bírálattévőt, az hol a megértés,

hol pedig a felháborodás hangján tette szóvá ezzel kapcsolatos megjegyzéseit. A *sötét pont* előadása szövegtudás szempontjából valóban botrányos lehetett, hiszen a legnagyobb mértékben jóakaratot tanúsító -r., a Zombor és Vidékének színházi tudósítója háromszor is méltatlankodva írta le: „több szövegtudást!”, majd pedig így folytatta: „Ez pedig szól elsősorban Somlay Artúrnak, aki példátlan készültséggel játszotta Balkányi Béla szerepét. Hajlandók vagyunk a tehetségének sokat megbocsájtani, mint ahogyan már eddig is sokat megbocsájtottunk, azt azonban megköveteljük, hogy ha már saját reputációjával nem törődik, hogy a közönség iránti tiszteletből több szorgalmat tanúsítson”.⁷⁶

Különben ezzel a bírálattal kapcsolatban tanácsstalanok vagyunk, ugyanis a Bácska tudósítója arról számolt be, hogy Csiky darabjának színpadra állítása nagy sikert aratott a „szépszámú közönség” körében, s ehhez Somlay mint Balkányi Béla szintén hozzájárult.⁷⁷

A félig üres nézőtér előtt játszott *Huszárszerelemben* a Kálmánt alakító Somlay „szerepét... nem játszotta, hanem egyszerűen tolmácsolta, hogy ki után – arról hangos volt a sűgőlyük. A szerep nem tudás kezd nála állandó lenni.”⁷⁸

A fenti megjegyzéssel kapcsolatban nem hallgathatjuk el azt a tényt – s ezt Somlay mentségéül tesszük –, hogy ebben az időpontban Oswald szerepét készítette színészünk, mellyel mint állította, kárpótolni kívánta a helybéli nagyérdeműt minden addigi mulasztásáért.⁷⁹

Az egykori vitapartner, Prokópy Imre az egypróbás előadások közé sorolta *Sodoma pusztulását* is, megjegyezvén, hogy a mindenáron megtartott színházi előadásokat meg kellene szüntetni, egyfelől azért, mert üres ház előtt kénytelenek játszani a színészek, másfelől pedig azért, mert ilyen körülmények között az állandóan túlterhelt színészekről véleménynyilvánításnak nem is lehet helye. Hogy ezúttal végül mégis véleményt mondott, az a hatásos Somlay-alkításnak köszönhető: „első helyen ki kell emelnem Somlay (Willy) helyel-közzel igazán kitűnő játékát, mely főleg az utolsó felvonás végjelenetében hátborzongató realizmusával szinte művészi magaslatra emelkedett”.⁸⁰

Egyébként a két helybéli lap színházi referenseire általában az a jellemző, hogy Somlay közreműködéséről az évad első két harmadában vegyes érzelmeikkel tudósítottak, gyakran elnézték neki azt is, hogy nem volt ura mindig a szövegnek. Sőt a látottak alapján még arról is említést tesznek időnként: mi-

lyen lenne ennek a felismerhetően nagy tehetséggel megáldott színésznek egy-egy alakítása ideális körülmények között.

Csiky Gergely *Két szerelem* című történelmi drámájának megtekintése után Prokópy előljáróban megállapította: „Igazán kár, hogy a komolyabb irodalmi színvonalon álló műfaj nem bír nálunk nagyobb érdeklődést támasztani”, majd pedig a szereplők teljesítményét elemezve megjegyzi: „Ami Somlay (Miklós) játékát illeti, hajlandó vagyok az abban észlelt lagymatagságot a kissé bizonytalan szövegtudás rovására írni; volt azonban egy-két határozottan jó jelenete is, amelyben megmutatta, hogy nem mindennapos alakító képességét érvényesíteni is tudja, ha komolyan akar”.⁸¹

Csiky másik darabjának, a *Cifra nyomorúságnak* bemutatójáról is említett kritikuskunk tájékoztatását olvashatjuk a Bácskában, melyből egyértelműen kitetszik, hogy Somlay természetes játékstílusát kezdi megszokni, mi több, ha fenntartásokkal is, de elfogadni a tanár úr. „Somlay mint Poprádi Endre igen sikerült alakítást nyújtott a mellyel még az ő különös, folyton a görbe vonalra emlékeztető testtartása is összhangban volt; csak azt nem tudni megérteni, miért tekinti oly makacsul a zsebeket kézsüllyesztőnek?”⁸²

A korabeli magyar drámairodalom két szerzőjének Ferenczy Ferencnek *Pogány Gábor*, valamint Karczag Vilmosnak *Lemondás* című színpadi alkotásában meg a *Rang és mód*ban Somlay színészi közreműködése félreérthetetlenül a kudarc jegyében alakult. Ferenczy és Szigeti darabját Prokópy Imre, Karczagét pedig Kohlmann Dezső recenzálta a Bácskában.

A nemrég felfedezett Ferenczy színpadi művének bemutatását érdeklődéssel várta a referens, de várakozásaiban csalódnia kellett, s ennek oka „a darab szerkezeti hibáin kívül abban keresendő – írja Prokópy – hogy a címszerep megszemélyesítőjének Somlaynak az alakítása nem volt eléggé egységes és következetes. Pedig éppen ennek a darabnak a sikere kilencztedrészében a főhős játékától függ: ha ez jó és felkelti a nézőben azt a bizonyos színpadi illúziót, nagy hatása szinte elmaradhatatlan, ellenkező esetben a darab sorsa meg van pecsételve”.⁸³

Elképzelhető, hogy ideálisabb körülmények között a fiatal Somlay képes lett volna elfogadható Pogány Gábort megjeleníteni a színpadon, de ez magán a gyenge színpadi szövegen mit sem segített volna.

Prokópy elégedetlensége a *Rang és mód* előadásakor tetőzött. A színidirektor mint Bannay Gábor igencsak megnyerte a tetszését, viszont minden elégedetlenségét Somlay alakításával kapcsolatban fogalmazta meg: „csak Somlay (Sándor) éktelenkedett – nem tudni mi okból – minden komolyságot nélkülöző üres és kifejezéstelen játékaival amelynél jobbat már akárhány valamire való műkedvelőtől is láttam”.⁸⁴

Ugyanerről az előadásról a Zombor és Vidékében megjelentetett beszámoló is ismeretes előttünk. Ebben szó sincs Somlay játékának elmarasztalásáról. - r. elmondja, hogy „Szinte jólesik érzeinknek, hogy a sok nyakatekert, külföldről importált zenés léhaság után végre egy csomó magyar igazságot hallhattunk a szinpadunkon”. Ezután Szigeti József darabjáról elmélkedik, majd pedig megállapítja: „Színnel és érzéssel elevenítették” meg a szereplők a színmű érdekes alakjait. Monori Bannay Gáborjáról elmondja, hogy az minden részletében kidolgozott alakítás volt, és azt is megjegyzi: könnyű az igazgatónak mint színésznek kifogástalan alakítást nyújtania, hiszen csak ritkán játszik. „Somlay – írja – naivságában több volt az akarat és olyasmi, mit méltányolni lehet”.⁸⁵

A két vélemény közötti különbségről annyit jegyeznénk meg, hogy feltehetően ismét Somlay – e darabhoz állítólag nem illő – játékstílusa volt az oka annak, hogy Prokópy nem tudott egyetérteni a látottakkal.

K[ohlmann] D[ezső] a *Lemondásról* írva viszont megállapította: „Somlay a fiú szerepében nem bírt az előzők finom játékaival”. A megjegyzés Mezeire mint apára, és Kresz Irmára mint anyára vonatkozott. Az elmarasztalás lényege az volt, hogy „Nem tudta az átmeneteket színezeni, nem láttuk a lelki átváltozásokat anyja iránt”.⁸⁶

A helybeli színházi tudósítók többször is elmondták – sőt időnként tiltakoztak is – azt, hogy az egypróbás rendszer meg az egyes színészek túlterheltsége a produkciók minőségének rovására történik, a helyzet megváltoztatására azonban nem találtak megoldást. Ellenkezőleg. A három ifjúsági előadásból álló ciklus beindítása, melyet a főgimnázium igazgatója, Ritter Antal indítványozott, a legtöbbet foglalkoztatott színészek szabadidejének esetleg még megmaradt néhány óráját is lefoglalta. Az előadásra kijelölt műveket vasárnap délutánonként mutattatták be a diákoknak. A produkciókat a gimnáziumi tanárok tájékoztató jellegű előadása előzte meg.

Elsőként a *Bánk bán* került ily módon bemutatásra. A bevezetőt Medgyesi Ferenc olvasta fel. Függetlenül attól, hogy elsősorban Katona művének bemutatásáról, nem pedig teljes értékű színházi előadásról volt szó, K[olmann] D[ezső] a Bácska referense, nem tudta megállni azt, hogy a benne szunnyadó irodalomtörténész meg ne szólaljon írásában a színpadon látottak bírálatának összefüggésében.

Véleménye szerint Somlay Bánk bánként egyáltalán nem felelt meg a követelményeknek. „Helytelenül fogta fel az alakot, játéka lelkesültség nélküli volt. Ott, hol hangja az indulat magas fokát akarta elérni, ott értelmetlen hörögésbe fúlt. Értékéből sokat vont le az is, hogy szerepét egyáltalán nem tudta, bár minden tekintetben igyekezett e nehéz szerepnek megfelelni.” Végezetül megdicsérte Ungvárit, aki „művészi érzékkel” alakította Peturt, Mezey Kálmánt mint kiváló Tiborcot, a Gertrudiszt alakító beszédhibás (!) Kresz Irmát és a Melindát megjelenítő Kondrát Ilonkát.⁸⁷

A szövettudás számonkérését mellőzve – hiszen mint említettük volt, Katona tragédiájának bemutatása volt a cél, és nem egy teljes értékű színpadi produkció létrehozása – Kohlmann elmarasztalása valami egészen másra, nevezetesen a játéktílusra vonatkozhatott. A régi deklamáló stílus a verses klasszikus művek színpadi megjelenítésében megfellebbezhetetlen követelmény volt, még akkor is, amikor a színészi játékban már „a túlzásig vitt közvetlenségre, természetességre” helyeződött a hangsúly.⁸⁸ Gondoljunk csak az emlékezetes 1909. évi Nemzeti Színház-beli *Antonius és Kleopátrára*, amelyben a két stílus látványos és frontális összeütközésére került sor. A korabeli kritika, még Ignotus is, a régi javára igyekezett eldönteni a vitát, állítván, hogy „verses, metaforás, stilizált darabot nem lehet stílus nélkül játszani, és félek, hogy Somlay akkor sem volna erre a stílusra való, ha rászánná is magát.” Ezt nem tartja megbocsáthatatlan vétéknek a kritikus, tekintve hogy „Ibsen, Hauptmann és száz egyéb lehetőség nyitva áll még annak, aki nem tud Shakespeare-be behelyezkedni”.⁸⁹

Lényegre tapintó Ignotusnak a *behelyezkedés* kérdéskörére vonatkozó megfogalmazása: Somlay valóban nem tudott behelyezkedni azokba a darabokba, melyeknek előadásában előbb bocsátották meg a modorosságot – sőt lásd Kresz Irmát: a beszédhibásságot! –, mint „a reális életet ábrázoló” és fakónak ható új stílust.⁹⁰ Ezért állíthatja Kohlmann a Bánk bánnal kapcsolatban azt, hogy helytelenül fogta fel Somlay a szerepet. Meg azt is, hogy lélektele-

nül játszott, holott – emlékezzünk csak – színésziünk soha sem akart *csak* tolmácsa lenni szerepének, „hanem a költő megtermékenyített élettársa és szolgálója”.⁹¹

Mind Kohlmann, mind pedig Somlay akkor ott Zomborban, valamikor 1902 végén, tulajdonképpen egyet akart. Nézőpontjaik különböztek csupán a megvalósítást illetően. -r. a Zombor és Vidékének kritikusa, aki, legalábbis tudósításának tanúsága szerint, oldottabban viszonyult a Somlay prezentálta új játéktílushoz, ifjúsággal zsúfolásig megtelt színházról, „pathetikus előadás”-ról számolt be, melynek minden szereplője, név szerint Somlay, Kresz Irma, Kondrát Ilonka, Ungvári, Mezey és Ágotay (Biberách) „zajos, véget érni nem akaró igazi tapszáporra ragadtatta a lelkesült ifjúságot”.⁹² Hogy a fogadtatásra vonatkozó megállapításnak volt némi igazsága, arra vonatkozóan az egyedül Somlayt elmarasztaló Kohlmannt idézzük újra, aki azt is elmondta a produkcióról, hogy az teljes egészében sikerült előadás volt, és „magas színvonalon állt”.⁹³

Mi pedig feltehetjük a kérdést: hogyan lehetséges ez a tévesen értelmezett Bánk bán összefüggésében?!

Molière *Fösvényét* és Shakespeare *Julius Caesarját* mutatta be még Monori társulata a diákciklus keretén belül. Ez utóbbit meg kellett ismételni. A bevezető tanulmány szerzője Kohlmann Dezső volt.

Molière vígjátékában Cléante szerepét alakította meg Somlay. A referens annyit mondott el az ifjúsági előadásról, hogy a hiányos szövegtudás ellenére meglátszott a színészeken a jóakarát, az igyekezet. Megróttá Gabányi Lászlót, mert sokszor oktalanul elnevette magát, s a nevetőgörcs a többi színészre is átragadt.⁹⁴

A *Julius Caesarban* „az eltűnt Pápai helyett” egy próbával Somlay ugrott be Antonius nehéz szerepébe. Nagy általánosságban jól oldotta meg a feladatát „csak [a] shakespeare-i beszédek remekének számos finom lélektani motívumát nem tudta kellőképpen kifejezésre juttatni.” – írta róla -b., a Bácska referense.⁹⁵

A repríz Tópits Zoltán méltatta és Somlay alakításáról elismerően nyilatkozott.⁹⁶

A színészi pálya kiteljesedésének fényében ma csak feltételezhetjük azt, hogy a Zomborban Somlay által megjelenített Bánk bán és Antonius magán

viselte azokat a vonásokat, melyek a verses klasszikus darabokban közreműködő színészt a későbbiek folyamán is jellemezték. Tudjuk, hogy „prózának hangzó versmondása sok fejtörést okoz[ott] a kritikusoknak” még 1935-ben is az *Athéni Timonban*.⁹⁷ Ezért nem kell csodálkozni azon, hogy a mindössze két éve színpadon működő, a megszokottól eltérő reformatori törekvéseket megvalósítani igyekvő színésznek ily módon kifejezésre juttatott *világával* gyakran nem tudott mit kezdeni a vidéki színireferens, aki melleleg a kialakulóban lévő új színpadi játéktípusról vajmi keveset tudott, nemigen hallott róla, így hát érdemében sem tudhatott vele foglalkozni. Amit viszont legjobb esetben megtehetett, azt mind a Bácska referensei, mind pedig a Zombor és Vidéke tudósítója megtette: leírta azt, hogy milyenek látta a színpadi játékkal állandóan ellentmondásos érzelmeket kiváltó Somlayt. Tópits Zoltán ennél még többet is megtett. A szezon végén jóslatokba bocsátkozott, főleg az Osvaldalakításra hivatkozva: „Egybefoglalva Somlay eddigi szerepeit, csak annyit mondhatok, hogy a jövőben, ha minden egyes alakításánál olyan ambícióval dolgozik mint ma, a nagy dicsőség nem fog elmaradni. A hálás zombori közönség már előlegezte az elismerést, amidőn fényes tehetsége előtt kalapot emelt”.⁹⁸

* * *

Úgy véljük, az eddig elmondottakból is egyértelműen látszik az, hogy a magyar színjátszás egén, közvetlenül a XX. század elején üstökösszerűen robbant be Somlay. A vidéki színjátszás küldetésében megtorpant, ernyedtségében elszellemtelenedett, hivatástudatában visszafejlődést mutatott. Somlay újat hozó színpadi játéktípusát a mákonyos ájuultságba feledkezett vidéki környezet akaratára ellenére is kénytelen volt végül elfogadni. A vidéki színkritika, mely általában – különösen ha férfiszínészről volt szó – egy-két keresetlen jelzővel juttatta kifejezésre a színpadon látottakról a véleményét, Somlay esetében magyarázkodni kényszerült akkor is, ha megdicsérte alakítását, meg akkor is, és főleg akkor, ha meg kellett indokolnia, hogy miért nem egyezett egy-egy általa színpadra állított figura értelmezésével. Tulajdonképpen e magyarázkodás szövegeiben bukkanhat rá a színpadi játékanak mibenlétét faggató színháztörténész azokra a részecskékre, melyeknek mozaikká szerveződése lehetővé teszi számára azt, hogy a magyar színjátszásnak ezt a különleges és ritka tüneményét fejlődési folyamataiban tetten érje. Már csak ezért sem hanyagolható el tehát a pályakezdés eseménytörténete, mert igaz ugyan, hogy a csodát nem le-

het és nem is kell megmagyarázni, de varázserejének bűvkörébe kerülve a létezés rejtélyes és megfoghatatlan titkának és szépségének részévé válhat az ember. Meg arra is választ kaphat a kérdező, hogy a Blaha-csodán ámuldozó kamasz miképpen válik maga is a csoda letéteményesévé.

Somlay színpadi művészete – csodává váló folyamatának – egy röpké pillanataként is felfogható a zombori 1902/1903. évadban működése, hiszen csírájában minden olyan releváns elem adva volt már ekkor is, amely meghatározója lett a későbbiekben *küldetési* művészi pályájának: az ambíció, amikor mértékére szabott feladatot kap, hogy tudásának legjavát adhassa, az alázat és a felelősség tudat, mellyel a szerep szolgálatába állítja teljes önmagát, a талант elementáris fokon való megnyilvánulása, mely valósággal rákényszeríti mindenkori szíinigazgatóját, hogy olyan színpadi művet tűzzön műsorra, amely méltó ennek a tehetségnek a felmutatására, ugyanakkor az alakításairól bírálatot írókat arra kényszeríti, hogy megértésének céljából akár akaratuk, akár meggyőződésük ellenére is próbáljanak a nyomába szegődni; a tanítás szándéka, mely nemcsak színészi gesztusrendszerének igénybe vételével kívánja elfogadtatni az ismeretlen, a szokatlan színpadi kifejezésrendszert, hanem kisebb-fajta tanulmányban mondja el, mit, miért és hogyan csinál a színpadon, hogy a nézők megérthessék a látottakat.

Somlay zombori – nagy alakításoknak is nevezhető – szerepei, legalábbis abban az összefüggésben, amiben a pályakezdő tehetsége, felkészültsége és tudása kibontakozhatott, egy vidéki színház közönségének, de az előadásokkal foglalkozó ítéseknek is, olyan színházi élményt nyújtottak, amelynek alapján azok némi fogalmat kaphattak arról, hogy határainkon túl, a nagyvilágban [!?] az emberi önkifejezésnek milyen lehetőségei vannak a színpadi művészetben.

Elsőként a sorrendben, a Sienkiewicz újromantikus regényéből, a *Quo vadis*-ből készült színpadi adaptációt kell említeni, melyben Somlay Marcus superbust alakította. A vidéki publikumra még az új század hajnalán is nagy hatással voltak az újromantika jellemzőit magukba foglaló színpadi művek, hiszen a XIX. század utolsó harmadában éppen a színház nevelte hatványozottabban műízlését, márpedig a magyar irodalomtörténetből tudjuk: ez az átmeneti irányzat főleg a drámában jutott meghatározó szerephez.⁹⁹ Így természetes az, hogy a Sienkiewicz-mű már a bemutatón, de a reprízen is megtöltötte a széksorokat.

A korabeli néző *A kereszt jelében* címet viselő színpadi produkcióban mindazt megtalálta, ami lelkének, szívének kedves volt: „A távoli, a mesészerű múlt”-at, amelyben „Szabadon, kötetlenül szárnyalt a mesei képzelet, irreális konfliktusokat oldott idillé, távolság- és múlt-kultusz, szeszélyes meseszöveg, meglepetés-kultusz, látványosság, színes kelléktár... jellemezte” az ilyen típusú műveket.¹⁰⁰

Az előadásról írt beszámolóik alapján úgy tűnik, ez volt az a produkció, melynek révén a közönség és a színikritikus megsejthetett valamit Somlay színészi tehetségének a mibenlétéről, s a vele – mint látni fogjuk a továbbiakban – fokról fokra történő megbarátkozás tette lehetővé annak a rendkívüli színházi élménynek a befogadását és elfogadását, amelyet majd a *Kísértetek* Oswaldja fog jelenteni. Mindössze három hónap alatt nyílt meg lehetősége a színházkedvelőknek arra, hogy az újromantikus szemlélet lelket andalító állapotából éppen Somlay segítségével eljussanak a kegyetlen gyötrelmekről eltorzuló valósággal való szembesülésig, de oly módon, hogy azt fel is tudják vállalni.

A Bácska kritikusa, miután megállapította, hogy Somlay „a tógával nem tud bánni”, azt is lejegyezte, hogy játékának sikerültebb részei azok voltak, melyekben lelkének jobb érzései feltámadnak, és ő kínos vergődés közepette, szinte ösztönszerűleg fordul világosságért a názárethbeli mesterhez”.¹⁰¹

A Zombor és Vidéke megdicséri a direktort, mert a fővárosban 2-3 hónappal azelőtt bemutatott világhírű újdonságot máris színpadra állította Zomborban. „Az előadás a legjobbak közül való. – írja – Somlay Marcus superbusa minden részében kidolgozott alakítás; a bukásába rohanó szenvedélyes római prefektust kitűnő talentumának minden erejével adta. A kiállítás a színpadunkhoz arányítva eléggé stílszerű volt. A szereplőket minden felvonás után viharos tapsok hívták többször a lámpák elé.”¹⁰²

A reprízról részletesebben a Zombor és Vidéke emlékezett meg. Az előadás jó híre „szépen megtelt színház”-at eredményezett, s „a tetszés megnyilatkozása sokkal eklatánsabb volt”, amit a színészek igyekezete érdemelt ki.¹⁰³

Kisebbsajta csoda történt. Színmű töltötte meg másodszor is a nézőteret!

A könnyű műfaj műsója megihlette darabokban is volt néhány említésre méltó alakítása Somlaynak. A *zsába* „kissé hírhedt bohózat”-ban „Jó volt Somlay is mint Barisard gyáros, csak hogy a külvárosi környezetre emlékeztető eleganciája még erősen elütött az igazi telivér párizsi viveur előkelő léhaságá-

tól”.¹⁰⁴ Prokópynak az utóbbi megjegyzése akár szórszálhasogatásként is értelmezhető, hiszen nagyon jól tudhatta, hogy egy kezdő színész ruhatára, melyet saját költségen kell előállítani, nemigen vetekedhet egy színházi üdvöske jelmezeivel, s így feltehetően gyakran marad majd adós az illúziókeltéssel. E hiány ellensúlyozására a színpadi játék adhat lehetőséget, s *A zsába* második előadásáról szóló tudósítás alapján, arra lehet következtetni, hogy Somlaynak ez sikerült is. „Az összes szereplők, de különösen Somlay, aki ezúttal igazán elemében volt, pompás kedvvel játszott és oly előadást produkáltak, mely a premierét is minden tekintetben felülmúlta” – írta a többi között a referens.¹⁰⁵

*A három testőr*ről Prokópy írt a Bácskában. Ezúttal Somlay játékára nem tett elmarasztaló megjegyzést, de egy olyan jelenséget kifogásolt, melyet egyébként a jóindulatú kritikusok általában szóvá sem tettek a korabeli bohózatok viszonylatában. Nem úgy Prokópy és nem Somlaynak. A sajtóvita rossz szelleme még mindig ott kísértett, és beárnyékolta a kettőjük kapcsolatát, s a vesztes, véleményünk szerint, a tanár úr volt, aki hibavadászó beállítottságával minden erejével ellenállt a színészi játék teljes értékű befogadásának. „A közreműködők közül első helyen ezúttal a többszörösen gáncsolt Somlayt kell felemlítenünk – írja –, ki mint Rátkay lapszerkesztő teljesen elemében volt és természetes, friss és a különböző helyzeteknek megfelelően változatos játékkal mindvégig lekötötte a közönség figyelmét”. De! És most jön a kissé epés megjegyzés: „Csak arra intjük a legnagyobb komolysággal és teljes jóakarattal, hogy a szereppel összefüggésben nem álló, tisztán személyi vonatkozású megjegyzésektől és sértő kifakadásoktól jövőre feltétlenül tartózkodjék”.¹⁰⁶

Csathó Kálmán a lelke mélyén sohasem tudta megbocsátani a szeme látára kibontakozó Somlaynak, hogy pályájának kezdetén leszolgabírozta, ezért nem kell rossz néven venni Prokópy tanár úrtól sem, hogy a vásott kölyök módjára viselkedő színészpalántának – még akkor is, amikor kézzelfogható bizonyítékát adta kiváló színészi nagyszerűségének – sohasem tudta igazán megbocsátani a visszafeleselést.

De az is lehet, hogy tévedünk: a végén mégis megbocsátott neki. Mégpedig akkor, amikor összetalálkozott Somlay Cyrano-alkításával. A helybeli lap a világirodalom egyik legsikerültebb műveként hirdette a Rostand darabot, s hírt adott a bemutatására történő előkészületekről is. A címszerepet Somlayra osztotta ki a direktor. A közzétett hír részét képezte egy részlet is Cyrano monológjából.¹⁰⁷

A tét nagy volt. Olyan színészi feladatot kapott színészünk, hogy semmit sem volt szabad a véletlenre bízni. A szövegtudás kérdéséhez ezúttal nem viszonyulhatott gondatlanul, felületesen. A szöveg megtanulása viszont időt, nagyon sok időt igényelt. Viszont ebből volt a legkevesebb a minden este színpadra lépő színésznek. A Zombor és Vidéke híreiből tudjuk, hogy a tervezett bemutatót elhalasztották.¹⁰⁸ Hogy a nézőket várakozásunkban ne érje csalódás Monori vendégszereplésre invitálta a Népszínház ismert énekesét és komikusát Tollagi Adolfot, aki közreműködésével „tetemesen emelte az ensemble színvonalát”.¹⁰⁹

Somlay időt nyert. Ennek a színészi feladatnak realizálása élet-halál kérdése volt számára. Most megmutathatta, hogy mire képes. „A színész ha művész, a szerepei életét éli” – mondotta egy helyütt.¹¹⁰ Most olyan színpadi figurának adhatta kölcsön külsejét, hangját, egész emberi lényét, melynek életre keltése, *megalkotása* a világot jelentő deszkákon valóban egyenrangú társsá tehette őt a szerzővel, Rostand-nal, a mű megálmodójával és megírójával. A költővel.

A bemutatóról Prokópy Imre közölt kimerítő beszámolót. Pontosabban fogalmazva: Somlay alakításáról írt a tanár úr minden apró részletre kiterjedő elemzést. S ezúttal valóban minden elmarasztaló megjegyzés nélkül. Hiszen még a tökéletlen színpadtechnikai körülmények, „a feltűnően gyenge környezet és a kissé gondatlan rendezés elkedvetlenítő hatása” sem gátolta meg őt abban, hogy minden idegszálával belefeledkezék a Somlay teremtette világba. Hamvas Béla ezt úgy mondaná: imaginációjába helyezte a színpadról kisugárzó Somlay/Cyrano-i világot. A sok bántó fennakadást mint írja, valószínű a nézők is elnézéssel fogadták „annál is inkább, mert a címszerepet ábrázoló Somlay elragadó játékában bő kárpótlást nyertek a felmerült zavarokért és fogyatékoságokért. Ez a fiatal színész, akinek tehetsége sokszor még a rossz és általunk annyiszor korholt alakításokon is keresztül csillámlott, most mutatta meg először, hogy mire képes, ha megfeszített szorgalommal és hőse iránti odaadó szeretettel mélyed szerepének tanulmányozásába és kidolgozásába. Amint Cyrano elejétől végig uralkodik az egész darabon, úgy dominálta Somlay hatalmas alakítása az egész személyzetet.

Remekül fogta fel annak a könnyűvérű de zseniális délfrancia költőnek jellemét és ábrázoló tehetségének meggyőző erejével oly sikerülten domborította ki azt, hogy ezzel a kitűnő memoriát, mély gondolkodást és rendkívül nagy

ügyességet igénylő alakítással egy csapásra meghódította az egész közönséget, mely minden egyes felvonás végén többször zajos tetszés mellett a lámpák elé hívta”.¹¹¹

A reprízról már Tóbits Zoltán tollából jelent meg a Bácskában az ismertető, aminek a tanúsága szerint Somlaynak az a művészi szándéka, hogy a színpadi produkció révén az író egyenrangú alkotótársa legyen, ebben az előadásban valósággá lett. Színésziünk ismételtén „fokozott mértékben ragyogtatta tehetségét. Minden szava, *minden mozdulata igaz, és a zseniális író eszméjének megfelelő volt*”.¹¹²

Az évad a vége felé közeledett. Az arra érdemes színészek jutalomjátékának ideje is megérkezett. Somlay Artúr utolsóként mutathatta meg még egyszer, hogy mire képes. Időközben kirajzolódott az az út is, melyet Marcus superbustól Oswaldig tett meg színésziünk a színházat kedvelő zomboriakkal együtt. Ez a közönség már az olyan produkciók megismétlését is igényelte, amelyek korábban, általában, nem éltek túl a bemutatót. Somlay releváns alakításaira viszont most telt ház volt a válasz. Ennek ellenére rendkívüli merészségre, bátorságra vall az, hogy a fiatal pályakezdő az élet sűrűjének színpadi megjelenítését nemigen kedvelő publikumtól éppen egy olyan művel kívánt búcsút venni, amelynek főhőse a gerincorvadásban szenvedő Oswald.

S most megint csak azt kell mondanunk, hogy Somlay választása ezúttal sem a véletlen műve volt. Tudatos, a megválaszolás lehetőségét elősegítő darabválasztásról volt szó, mégpedig arra a kritikusok által – de valószínűleg a nézők által is – számtalanszor feltett kérdésre, hogy miért játszotta a drámai hősokeket úgy, ahogyan játszotta az elmarasztalások ellenére is, holott minden kétséget kizáróan olyan tehetséggel rendelkezett, mely a részéről tolmácsoló színpadi hősokeket bírálattévőinek ízlése szerint is meg tudta volna jeleníteni. Csakhogy emberi és művészi világától mi sem állott távolabb mint az, hogy az idejét múlt korízlés szekerébe fogottan az elavult színpadi játéktílust kiszolgálja. Küldetése volt s annak kellett mindenáron a szolgálatába szegődni.

Az Oswald-alakítás adott módot Somlaynak arra, hogy mindazt amit megtanult a Vígszínház színiiskolájában tanáraitól, az ott vendégszereplő Ermete Novellitól, Ermete Zacconitól, de mindenekelőtt a bécsi Kainztól, tehát mindazt, amit a korabeli modern – vagy ha úgy tetszik európai – színjátszásról addig megtanult, most kárpótlásul a mulasztásokért, a zombori közönséggel

megismertesse. Elvégre igazi reformátorként nemcsak színésze, de tanítója is akart lenni népének.

Az is elképzelhető, hogy amióta a Vígszínház színpadán Zacconit látta Osvaldként, majd pedig valamivel később Kainzot a Burgtheaterben, arra a meggyőződésre jutott, hogy ez az a színpadi mű, melyben a leghatásosabban kifejezésre lehet juttatni az új színpadi törekvéseket, és amikor arra nyílt alkalma, hogy maga válassza meg mit fog eljátszani a színpadon, az Ibsen-hősre esett a választása, mert minden írásos magyarázkodásnál hatékonyabban tudta így megértetni, sőt el is fogadtatni nézőivel az új stílust, melynek elkötelezettje lett.

A magyar színjátszás történetének egyik legizgalmasabb periódusa volt a századforduló említett két vendég szereplése, melynek hatásfokáról pl. Szerémy Zoltán és Hegedűs Gyula is nagy lelkesedéssel szólt.

Bár mindkettőjükre vonatkozott az, amit Szerémy fogalmazott meg Zacconi vendég szereplésével kapcsolatban, nevezetesen: „módszereiből valamit elsajátítani, átvenni alig volt színészi elképzelhető! A komikum stílusa mindig konzervatívabb volt (a mai operettrevükről nem is szólva), mint a drámai játékmódor”, a dolog mégsem volt ilyen egyszerű. Maga Szerémy mondta el azt is, hogy „Én azonban ellestem a Zacconi üstökön fogható »trükkjeit« és leutánoztam őt a híres »Spretri«-jében, a Kísértetek »Osvaldójá«-ban.”¹¹³

Hegedűs Gyula az *Emlékeésekben* éppen az Ibsen-művel kapcsolatban mondta el, hogy „legjobban ezzel kavarta fel a kedélyeket [Zacconi]. Nagy viták indultak meg úgy a sajtóban, mint a színészek körében. Szélsőséges nézetek alakultak ki. Az egyik Istennek imádta – a másik kóklernek mondta”.¹¹⁴

A kérdéskör megvilágításához még annyit kell hozzátenni, hogy Zacconi játékaival nemcsak Magyarországon kavarta fel a kedélyeket, de hazájában, Olaszországban is. A nagy látványos összecsapás az új és a régi jegyében Tomaso Salvini és közte zajlott le 1903-ban, amikor Salvini az Othellóban egy rövid időre színpadra lépett, „hogy a maga klasszikus, ünnepélyes, egy kissé akadémikus de nagyszabású Othellóját állítsa a fiatal Zacconi heves, nyugtalan, élénk, egzaltált, kiegyensúlyozatlan, vadállatias hősével szembe. Ez a ritka verseny nem oldotta meg a problémát”.¹¹⁵

Somlay művészi pályafutásának ismeretében nem nehéz kitalálni, hogy ő melyik táborba tartozott Magyarországon a Zacconi-vendégszereplést követően, s most már az is érthető, hogy az öntörvényű művészként miért igyekezett olyan szívós állhatatossággal és szenvedélyes ügybuzgósággal meghonosítani az új játéktípust már vidéket járó inaséveiben is.

Egyik példaképéhez, Zacconihoz hasonlóan ő is már ekkor azt vallotta, hogy a színpad a nagy tömegekért van és nem „az intellektuális kisebbségért”, valamint azt, hogy a színpad művészetének kulturális hivatása van, nevezetesen a szépségnek és az igazságnak szolgálatában kell hogy álljon, a népet pedig nevelni kell a szépre.¹¹⁶

És Somlay az 1902/1903. évadban, ott Zomborban megpróbálta nevelni a publikumot. Ennek a folyamatnak koronáját jelenti jutalomjátéka. Hogy milyen nagy erőfeszítés kíséretében és milyen alapos körültekintéssel készült a felelősségteljes feladat megvalósítására, mi sem bizonyítja jobban, mint a helybeli hetilapban, a Bácskában, a bemutatót megelőzően közzétett írása Ibsenről, a *Kísértetek*ről, *Osvald*ról, meg arról, hogy miért éppen erre a színpadi műre esett a választása.

Mint írta, az elmúlt évek műsorát tanulmányozva, nem talált egyetlen Ibsen-darabot sem a megvalósított műsorrendben, így hát a *Kísértetek* mellett döntött már csak azért is, mert *Osvald* olyan szerep, amelynek realizálásakor a színész egyértelműen bizonyosságát adhatja tehetségének, szakmai felkészültségének. Példaképeinek: *Zacconinak*, *Novellinek* és *Kainznak* a nyomában járva szeretné oly módon színpadra állítani az Ibsen-hőst, hogy alakítása egyben kárpótlásként is elfogadható lehessen a múltban történt „tengernyi” mulasztásokért.

Ezek után Somlay kitért *Zacconi*, *Novelli* és *Kainz* alakításainak összevetésére, amiből kiderül, hogy a bécsi előadás tette rá annak idején a legnagyobb hatást: *Kainz* „alakítása fenomenális volt, és túltett valamennyi társán”. Hogy miért vélekedett így, arról is szólt Somlay írásában. A *Kainz*-féle szerepfelfogásról írva elmondta, hogy a nagy példakép nem vitte túlzásba a főhős realista megjelenítését, pl. nem csorgatta a nyálát az utolsó jelenetben, mint tette volt azt *Novelli*. Jelenetről jelenetre vezette be a színész *Osvald* eltompulását, s ennek a folyamatnak visszafogott és mértéktartó, de a realitásban gyökeredző ábrázolása révén győződhetett meg a néző arról, hogy *Osvald* világa valóban a végsőkhoz érkezett. Szó sem volt játékában a betegség jeleinek felnagyításáról.

Kainz még arra sem törekedett, hogy színészként egyedül uralja a színpadot, ez pedig jó színpadi összjátékot eredményezett, s így minden szempontból a legkiegyensúlyozottabb, legösszevágóbb előadást hozta létre a Burgtheater együttese.

Zacconi hőse inkább kórtanulmányra emlékeztetett, írta a továbbiakban Somlay, de azt nem lehetett elvitatni a nagy olasz színésztől, hogy az újdonságzámba menő természetes [naturalista?] színpadi játék híján lett volna alakítása. Célja, hogy kórtanilag bemutassa a betegség lefolyását, minden szempontból sikerült.”¹¹⁷

Hogy mennyire világosan ismerte fel a fiatal Somlay Zacconi színpadi játékának az ismérveit, álljon itt bizonyságul a Németh Antal-féle Színházi lexikonból vonatkozó elemzés. Zacconi a közönség előtt 1893-ban „revelálta óriási hatású ábrázoló erejét Ibsen *Kísérteteinek* Osvaldjában. A végtelékig hajtott realizmusa élénk polémiákat kavart fel, de megmaradt utólérhetetlen mesternek a gerincsorvadás tüneteinek klinikai és művészi tanulmányozásában és reprodukálásában”.¹¹⁸

Így már érthetőbb az is, miért volt lehetséges Szerémy Zoltán számára az olasz reformátor „trükkjei”-nek felhasználása, színpadi játékának utánzása.

Írását azzal fejezte be Somlay: mindent megtesz annak érdekében, hogy példaképei nyomán haladva olyat *alkosson* – az alkotni kifejezés sem véletlen! – „hogy a zombori nagyérdemű közönség meglegedését kiérdemlje”.¹¹⁹

Talán sohasem volt nehezebb egy célkitűzés megvalósítása a zombori színpadon, mint volt a Somlayé, és talán egy rendkívüli színészi erőfeszítés és teljesítmény elismerését sem koronázta soha olyan nagy siker, mint a Somlayé. Ne feledjük, 1903 legelején vagyunk, egy túlzottan szemérmes, kispolgári, urizáló megyeszékhely barokkos színházában, amelyben egyértelműen az operettek „csupa csipke, csupa báj” világa az uralkodó, s ha nincs a vendégszereplő társulatnak egy valamirevaló és rátermett primadonnája, a színi évad katasztrófába torkollik, és színigazgató legyen a talpán, aki újra színházba tudja majd csalogatni a vérig sértett nagyérdeműt. És ebbe a világba robban be a vadzsenninek is nevezett ifjú színész robusztus alakjával azzal a céllal, hogy átnevelje a sekélyes műízlésbe ragadt publikumot, és hogy megváltsa őt – színházi értelemben – önmagától.

Neki kell ezt egyedül megtenni, hiszen még a haladó szelleműséggel kacérkodó helybeli kritikus, Tóbits Zoltán is megrökönyödéssel vette tudomásul a darabválasztást. Váltig azon csodálkozott, hogy írhatott a világirodalmi viszonylatban olyan nagyra értékelt szerző olyan elképesztő borzalmat, mint amilyen a *Kísértetek*. „Legyen bár az író elismerve a világ egyik legzseniálisabb emberének a mai darabja visszataszító, az élet rideg realizmusával üzőtt kacérkodása pedig utálatos – írta a többi között a Bácska referense. Meséje érthetetlen és rosszhiszemű. ... Oswald alakja, aki állítólag azért, mert apja feslett életet élt, agyalágyulással bűnhődik apja életéért, mint emberi alak csak a kórházban lehet érdekes, a színpadon csak arra szolgál, hogy egyes művészembereknek alkalma legyen mimikai ügyességét bebizonyítani”¹²⁰

Somlaynak tehát nemcsak „a szíves közönséget” kellett kárpótolnia a „tengernyi mulasztásokért”, de hitelt kellett tennie Ibsen világirodalmi nagysága mellett is, valamint azt is be kellett bizonyítania, hogy az Oswald-szerep nem holmi „mimikai ügyesség”-féle prezentálására ad alkalmat a feltűnési viselkedésben szenvedő színésznek, hanem olyan színészi feladat, mely nagy szakmai felkészültséget, kiváló színpadi érzéket, egy autentikus és félreismerhetetlen színészi tehetséget igényel. Egy botrányos helyzet lehetőségének az árnyéka tornyosult Somlay feje felett. Lehet hogy ez is hatással volt arra, hogy a nézőteret színültig megtöltötte a közönség. Végül is Somlay választása a közönségnek a rendkívüli, a szokatlan, a nem mindennapi élmény iránti éhségét is táplálta, de feltehetően számosak voltak azok is, akiket a nagyszerű Cyrano-alakítás élménye hozott el a színházba.

Jutalomjátékának estéjén Somlay „szuggesztív játékával” szinte megdöbentette a közönséget, magával sodorta az igazi művészet világába, és mindenkit arra kényszerített, hogy fenntartások nélkül kövesse őt. A közönség lélegzet-visszafojtva követte az előadás menetét, hogy azután az előadás befejezését követő, megrendült pillanatnyi csend után felhangozzék a művészi teljesítményt megjutalmazó, szünni nem akaró taps. A kárpótlás meghatározódott. Somlaynak nem kellett többet szégyellnie magát az ügyetlenül, sután eljátszott operett-szerepek miatt.¹²¹

A kritikus is kénytelen volt ez alkalommal feltétel nélkül fejét hajtani az igaz művészet felmutatásának elkötelezettje előtt. „Somlay – írta a referens – a tökély legmagasabb fokára jutott alakításában. Fényes tehetségével a rútat a borzalmas szép művészi magaslátára emelte úgyannyira, hogy bár minden ide-

günk vitustáncot járt, mégis kénytelenek voltunk gyönyörködni tüneményes alakításában. A rettenetes betegség *fokozatos processzusait* oly megkapóan mutatta be, hogy szinte betegnek hittük a valóságban is”.¹²²

Somlay elképzelése a szerepmegformálást illetően tehát sikerült. A XX. század egyik legnagyobb színésze pályakezdőként bebizonyította, hogy többre hivatott, mint hogy a vidéki színpadokon szépfiúkat, operett-figurákat, vígjátéki pojiácákat tolmácsoljon, de segítségével a provincia közönsége is bizonyított, nevezetesen: az igaz művészet befogadásának képességét még nem veszette el teljesen, függetlenül attól, hogy a századforduló színházának üzletszerű műsorpolitikája egyre inkább az üres és tartalmatlan szórakoztatás jegyében alakult.

Az emberi és művészi szándék maradéktalan megvalósulásának tanúi lehettek mindazok, akik 1903. január 13-án beültek a zombori színház nézőterére. A fiatal Somlay színpadi játékaival tanított, de úgy, hogy közben a színpadi csodával is megajándékozta publikumát. Nem tudjuk, hogy ennek előtte volt-e alkalma arra, hogy emberi és művészi világot ilyen hiánytalanul kifejezésre juttassa. Racionalizmusba merevedett korunk embere minden csodát felrúgott. Egy civilizációs folyamat a végóráját éli. Csoda nélkül nehéz lesz visszatérni az értelmes létezés felségvizeire.

Végül is a csodát nem magyarázni kell, hanem felismerni és belefeledkezni. Ennek a megfizethetetlen és eltulajdoníthatatlan szellemi kincsnek kívántunk ezzel az esszével emléket állítani.

JEGYZETEK

1. Demeter Imre: *Somlay Artúr*. Bp., 1972., 5. old.
2. Kisalföld, 1972. szept. 3. Könyvismertetés – kiegészítéssel.
Demeter Imre: *Somlay Artúr*. G.F.
3. Csathó Kálmán: *A régi Nemzeti Színház*. Bp., 1960. In: Somlay Artúr (1883–1915). 143. és 144. old.
4. Uo. 144. old.
5. Uo. 144. és 146. old.
6. Káich Katalin: *A zombori magyar színművészet története és repertórium*
1825–1918. Kiadja a Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975. 49. old.
7. Németh Antal színészeti lexikon. Gyöző Andor kiadása, Bp., 1930. II. kötet,
772. old.
8. Csathó Kálmán id. műve, 159. old.
9. Uo. 159. és 160. old.
10. *Nagy magyar színészek*. Szerk.: Gyárfás Miklós és Hont Ferenc. Bibliotheca,
Bp., 1957. In: Benedek András: *Somlay Artúr*. 409–434. old., 411. old.
11. Uo. 409. old.
12. Demeter Imre id. műve, 16. old.
13. Uo. 62. old.
14. Csathó id. műve, 160. old.
15. Benedek id. tanulmánya, 415. old.
16. Demeter id. műve, 156. old.
17. Uo. 254. old.
18. Uo. 30. old.
19. Benedek András id. tanulmánya, 433. old.
(Bácska. Megyei közérdekű politikai közlöny. Felelős szerk.: dr. Baloghy Ernő.
Kiadótulajdonos: Bittermann Nándor. Zombor, 1903. jan. 13. 4. sz. Színház. 3–
4. old. Somlay Arthur: *Ibsen Henrik: Kísértetek*. (Színész a szerepről).
20. Demeter id. műve, 13. old.
21. Uo. 12. old.
22. Schöpflin Aladár szerkesztette *Magyar Színművészeti lexikon*. Kiadja az Or-
szágos Színész Egyesület és Nyugdíjintézet, Bp., 1931. III. kötet, 492. old.
23. Demeter Imre id. műve, 156. old.
24. Népszabadság, 1983. febr. 29. Hermann Imre: *Aki betöltötte a színpadot. Száz
éve született Somlay Artúr*.
25. Lelőhely az Országos Magyar Színháztörténeti Múzeum és Intézet Somlay kö-
teg.

26. Uo.
27. Demeter Imre id. műve, 230. old.
28. Uo. 152. old.
29. Magyar Színművészeti Lexikon. Bp., 1994. 692. old.
30. Schöpflin-féle lexikon, IV. kötet, 122–123. old.
31. Petőfi Népe. Kecskemét, 1963. aug. 9. In: *Tizedik, Somlay Artúr*. Heltai Nándor írása.
Ezzel áll összefüggésben Somlay újvidéki vendégszereplése 1902-ben a tavaszi évadban, amikor Kövessy Albert társulata vendégszerepelt a városban és amikor a megbetegedett Könyves Jenőt helyettesítette A két Rantzauban, Georg szerepét alakítva. Erről lásd bővebben: Káich Katalin: *Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repetrórium 1836–1918*. Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983. 91. old.
32. Schöpflin-féle lexikon, III. kötet, 283. o. Schöpflin-féle lexikon, III. kötet, 283. old.
33. Bácska. 1902. okt. 3. 76. sz.: A színi évad elején. 1–3. old.
34. Uo.
35. Uo.
36. Uo.
37. Uo.
38. Uo.
39. Uo.
40. Uo. Kiemelés: K.K.
41. Bácska. 1902. okt. 14. 79. sz.
42. Bácska. 1902. okt. 7. 77. sz. In: *Színház. -e.* [Prokópy Imre] 5–6. old.
43. Uo.
44. Uo.
45. *A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig*. Szerk.: Szabolcsi Miklós. Bp., 1965. V. kötet, 462. old.
46. Bárdi Ödön: *A régi Vigszínház*. Bp., 1957., 30–31. o.
47. Demeter Imre id. műve, 25. old.
48. Benedek András id. tanulmánya, 418. old.
Az előadásról egyébként Demeter Imre szerint Ignotus írta a legjellemzőbb és legjelentősebb kritikát, amelyben „elragadtatva dicséri Márkus Emilát” s megálapítja: „Ehhez a Cleopátrához képest nem volt elég szerencsés választás Somlayra bízni az Antonius szerepét”.
49. Idézi Demeter Imre műve a 25. és a 28. oldalon.
50. Bácska. 1902. okt. 7. 77. sz.

Az egész szám Schweidel József emlékét idézi, valamint az ünnepségsorozatot jegyzi.

Zombor és Vidéke. Politikai közlöny. Felelős szerk.: Donoszlovits Vilmos.

Laptulajdonos: Oblát Károly. Zombor. XXI. évf. 1902. okt. 9. 81. szám, 3. old.

51. Idézi Benedek András tanulmánya a 431. oldalon.

52. Zombor és Vidéke, 1902. okt. 9. 81. sz. 3. old.

53. Uo.

Bácska. 1902. okt. 10. 78. sz. Színház. 3–4. old. -e. A nézők tapsairól szólva megjegyzi, hogy egy-két jelenetben kijutott Somlaynak is, „de leginkább Kresz Irmának, ki hangbeli defektusa dacára is kiváló tragikának bizonyul”.

54. A Zombor és Vidéke id. 81. száma.

55. Szerémy Zoltán: *Emlékeim a régi jó időkől*. Kiadja: A Budapesti Színészek Szövetsége. [1929], 196–198. old. Ermete Zacconiról.

56. Uo.

57. Bácska. 1902. okt. 10. 78. sz.

58. Uo.

59. Zombor és Vidéke. id. 81. száma.

60. Uo.

61. Bácska id. 78. száma.

62. Zombor és Vidéke id. 81. száma.

63. Bácska 1902. okt. 14. 79. száma.

64. Káich Katalin id. Zomborra vonatkozó tanulmánya, 48. old.

A társulati névsorban a vidék neves operetténekesei között Pálffy Nina, B. Koppán Margit, Békeffy Lajos, Deák Péter (színigazgató is) voltak, s ha tudjuk, hogy a zenés műfaj mindig is a nagy látogatottság előfeltétele volt, akkor a félház Monoriék idején némi magyarázat forrása lehet.

65. Bácska. 1902. okt. 14. 79. sz. Vezércikk. Aláírás nélkül.

66. Káich Katalin id. Zomborra vonatkozó repertóriumuma 68. old.

Bácska. 1903. jan. 6. 2. száma: Tóbits Zoltán cikke a Tárca rovatban.

67. Kis Újság. Budapest, 1951. november 18. In: Tamás Ernő: *Somlay Artúr a színész és az ember*.

68. Uo.

69. Bácska. 1902. nov. 18. 89. sz. Színház. -e. beszámolója a Thurán Annáról. 4–5. old. Kiemelés: K.K.

70. Bácska. 1902. okt. 14. 79. sz. K.D. beszámolója.

Ugyanitt -e. [Prokópy Imre] elmondja a Sulamittal kapcsolatban, hogy a darab idei rendezése és kiállítása jobb volt mint a tavalyi, viszont a zenekar közre-

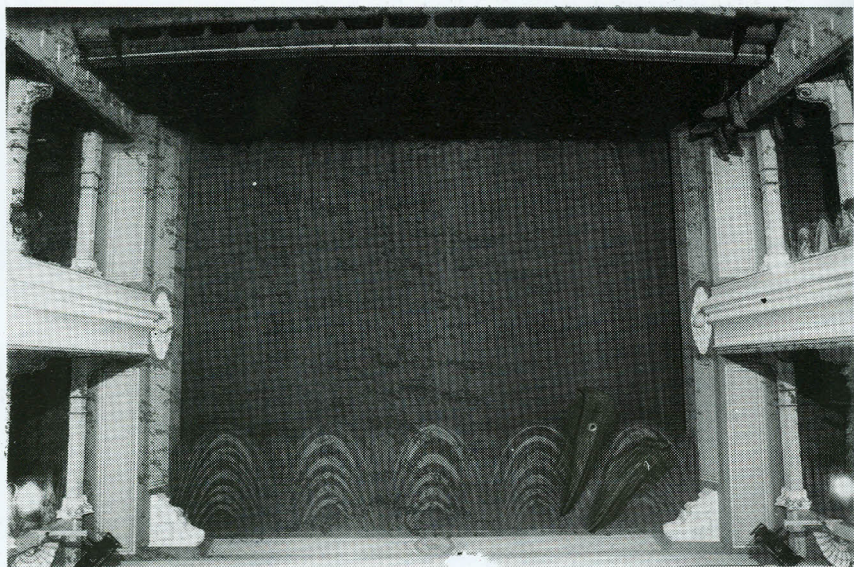

működése sok kifogásolni valóra ad okot, s Pálffy Nina és Békeffy Lajos emlékét sem sikerült elhomályosítani az idej énekeseknek.

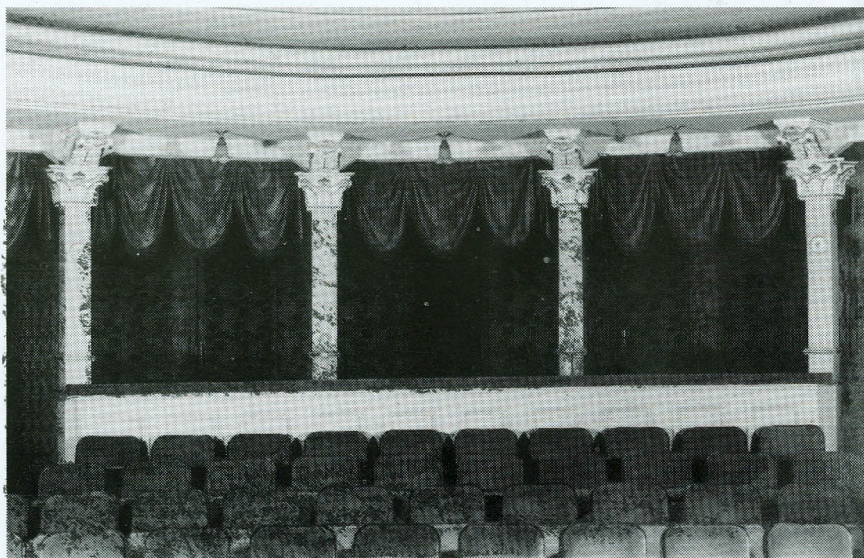
71. Zombor és Vidéke. 1902. okt. 26. 86. sz. Színház. 4–5. old. -r.
72. Bácska. 1902. okt. 24. 82. sz. Színház. K[ohlmann] D[ezső] 4–5.
73. Uo. -e. színházi beszámolója.
74. Zombor és Vidéke. 1902. dec. 25. 103. sz. Színház. -r. 5. old.
75. Bácska. 1903. jan. 20. 6. sz. Saison vége.
Ezután a társulat Zentára utazott, ahol a zomborihoz hasonló műsorrendet valószínűsítette meg. Somlay itt is mind a *Cyrano de Bergerac*-ban, mind pedig a *Kísértetek*-ben nagy sikert aratott, és az is megállapított, hogy azokon az előadásokon, melyekben Somlay alakította a főszerepeket, a zentai közönség „színe-java” gyűlt össze. Erről bővebben lásd: Káich Katalin: *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1833–1918*. Kiadja A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987. 94–96. old.
76. Zombor és Vidéke. 1902. nov. 23. 94. sz. Színház. -r. 5. old.
77. Bácska. 1902. nov. 25. 91. sz. -b. színházi beszámolója. 4–5. old.
78. Bácska. 1903. jan. 9. 3. sz.
79. Ua. 1903. jan. 13. 4. sz. Somlay Artúr id. Ibsen szövege.
80. Bácska. 1902. dec. 19. 97. sz. Színház. 4. old. -e.
81. Ua. 1902. okt. 17. 80. sz. Színház. -e. 4. old.
82. Ua. 1902. okt. 31. 84. sz. Színház. 4–5. old. A cifra nyomorúságról -e. [Prokópy Imre] tudósított.
83. Ua. 1902. okt. 21. 81. sz. Színház. -e. 8. old.
84. Ua. 1902. nov. 7. 86. sz. -e. tudósítása.
85. Zombor és Vidéke. 1902. nov. 6. 89. sz. Színház. -r. 5. old.
86. Bácska. 1902. dec. 2. 93. sz.
87. Ua. 1902. nov. 18. 89. sz. Színház. K[ohlmann] D[ezső] az ifjúsági előadásról 4., 5. old.
88. *Németh Antal színházi lexikona* II. kötet, 911. oldal a színpadi naturalizmusról.
89. Demeter Imre id. műve idézi a 25. és 26. oldalon.
90. Benedek András id. tanulmánya 418. old.
91. Demeter Imre id. műve, 156. old.
92. Zombor és Vidéke. 1902. nov. 20. 93. sz. Színház. -r.
93. Bácska id. 89. száma.
94. Ua. 1902. dec. 2. 93. sz.
95. Ua. 1902. dec. 16. 96. sz.

96. Ua. 1902. dec. 30. 99. sz. Színház. T[óbits] Z[oltán] 3–4. old.
97. Benedek András id. tanulmánya, 426. old.
98. Bácska 1903. jan. 16. 5. sz. T[óbits] Z[oltán] recenziója a Kísértetekről, 5. old.
99. Az id. magyar irodalomtörténet IV. kötet, 759. old.
100. Uo.
101. Bácska 1902. nov. 4. 85. sz. Színház. 6. old. -b.
102. Zombor és Vidéke. 1902. nov. 2. 88. sz. 4. old. -r.
103. Ua. 1903. nov. 6. 89. sz. Színház. -r. 5. old.
104. Bácska. 1902. okt. 17. 80. sz. Színház. -e. 4. old.
105. Zombor és Vidéke. 1902. nov. 23. 94. sz. Színház. -r. 5. old.
106. Bácska. 1902. nov. 14. 88. sz.
107. Ua. 1902. dec. 2. 93. sz.
108. Zombor és Vidéke. 1902. dec. 7. 98. sz.
109. Bácska. 1902. dec. 12. 95. sz. Színház. -e. 4–5. old.
110. Idézi Benedek András id. tanulmánya, 409. old.
111. Bácska 1902. dec. 12. 95. sz. Színház. -e. 4–5. old.
112. Ua. 1902. dec. 30. 99. sz. Színház. T[óbits] Z[oltán]. 3–4. old. Kiemelés: K.K.
113. Szerémy id. emlékezései, 196–198. old. Zaccaniról.
114. Hegedűs Gyula: *Emlékezések*. Légrády Testvérek kiadása, Bp., 1921., 71. old.
115. Szerémy id. emlékezései.
116. Uo.
117. Bácska. 1903. jan. 13. 4. sz. Somlay Ibsenről.
118. *Németh Antal színházi lexikona*, II. kötet, 1093. old.
119. Bácska id. 4. száma, Kiemelés: K.K.
120. Káich Katalin id. Zomborra vonatkozó tanulmánya, 26. old.
121. Uo. 27. old.
122. Uo.

MELLÉKLET

Az 1882. november 25-én megnyitott színház színpada

A színház központi páholysora

A színház központi mennyezete a freskókkal

Somlay Artúr egy
részes hajóskapitány
szerepében

Farkas Pál *Ghiberti grófja*
a Nemzeti Színházban,
1910. október 16-án.

I. felvonás:

Bianka bárónő - PaulayErzsi
Ghiberti gróf - Somlay Artúr

BÁCSKA.

MEGYEI KÖZÉRDEKŰ POLITIKAI KÖZLÖNY.

ELŐFIZETÉSI ÁR:		Felolvasó székfoglaló:	Kiadóhely:	HÍRLETŐSÉG
Egyszeri ár . . . 12 kor.	Negyedéves . . . 3 kor.	Dr. BALOGH ERNŐ.	BITTERMANN NÁNDOR.	és nyelvtani közbeszédok a kiadóházzal szem fel.
Felolvasó . . . 6 kor.	Egyszeri székfoglaló . . . 3 kor.			MEGJELEN MINDEN KEDDŐN ÉS PÉNTEKEN.

Ibsen H. „Kísértetek” (Színész a szerepéről.)

Végig lapozva az elmúlt évek műsorát, nem találtam az előadott darabok között egyetlen egy Ibsen drámát sem. Ennek alapján mai jutalomjátékomra a híres norvég író legjobb és leghatásosabb drámáját választottam. A Kísértetek Oswaldját fogom alakítani. A színésznek az Ibsen drámák közül ez a szerep nyújt legtöbb alkalmat tehetségének és tudásának bebizonyítására. Ezen szerepemnél három világhírű művésznek Zaccolinak, Novellinek és Kainznak nyomait akarom bár távolról követni, mindazonáltal minden igyekezetem odairányuland, hogy a szíves közönséget tengernyi mulasztásomért ez estén minden tekintetben kárpótoljam.

Növendéke voltam a múltakban a fővárosi Vígszínháznak, amikor Ermete Zacconi a hírneves olasz művész ott vendégszerepelt. Összes szerepei közül a legpompásabb alkotása az *II Spetri* (Kísértetek) gerincsorvadásos Oswaldja volt. Már akkor minden vágyam odairányult, hogy valamikor én is eljátszsam a szerepet.

Később Novellitől láttam ugyancsak a Vígszínházban sokkal összevágóbb és jobb előadásban mint Zacconié volt. Nem a régi Star rendszer szerint összeállított társaság oly művészi előadást produkált, melyhez fogható mi semmi körülmények között, színészetünk jelen állapotában nyújtani képesek nem vagyunk. Két év múltán a legragyogóbb Ibsen színészt bámultam. Kainz játszotta Oswaldot a bécsi Burgszínházban. Alakítása fenomenális volt és túltett valamennyi társán.

Az említett művészeknek játékát megügyelve, röviden jellemezni akarom felfogásukat, amint az író eszméjét megtestesíteni igyekeztek.

Az első helyet Kainz foglalja el. Külsőleg a darab rendezésével is, mindenben megfelelt a költő pompás eszméjének.

Már a függöny felmenetelekor érzik a ködös norvég levegő, mely az egész darabon végig vonul. A díszletek, bútorok, oly művészi összhangzatban voltak, hogy mintegy befolyásolták – bevezették a nézőt a dráma keretébe. A nehéz sűrű függönyök, az erős tölgyfa bútorral, sötét zöld díszletek mintha rá nehezdedek volna a néző lelkére, hatást gyakoroltak a kedélyre is. Ilyen hangulattal indult meg a darab. Ruházatában is elűt a német művész felfogása az olaszokétól, nem használt fekete bársony ruhát mint Zacconi, aki ezt csak azért ölti fel, hogy az

arca szürkésege, a mi a gerinc sorvadásos emberek sajátsága, annál jobban feltűnjék. Nem használt mint Novelli norvég szabású zubbonyt, hanem ruházata gondos, elegáns volt, a mi tanúskodott arról, hogy Oswald sok ideig Párisban tartózkodott.

Maszkjában sem volt annyi különös, mint a két olasz művész – csak az arca sápadtsága és a szemkarikák sejtették a betegséget, de felvonásról felvonásra változott az arca, a mint azt az események befolyásolták.

A realizmusban sem ment a túlságig, nem csorgatta a nyálat az utolsó jelenetben mint Novelli – de úgy vezette be az eltompulást jelenetről jelenetre, hogy a néző teljesen meggyőződött arról, hogy Oswald lelki világára a vég bekövetkezett. Végül az ő alakításában legjobban láttam bemutatva azt, hogy a különféle izgalmak milyen hatással vannak az olyan emberre, kinek idegrendszere meg van támadva. Jelenésről jelenésre, mondatról mondatra közeledett az ő Oswaldja a megsemmisülés felé, egyszerűen, nem túlozva a betegség jeleit.

Alakításában nagyra becsülendő és a szerző iránti rokonszenvről és tiszteletről tanúskodik az a körülmény is, hogy ott, ahol az megengedve nincs, sohasem igyekszik a figyelmet magára vonni. Ellenkezőleg annyira vigyáz, hogy a többi alak általa ne szenvedjen, hogy egyes jelenetekben, teljesen a háttérbe szorítja Oswaldját és a helyzetet domináló alakoknak engedi át a tért. Így magyarázható aztán meg, hogy a legösszevágóbb előadás a németeké volt, kiknek a nagy norvég költőt a vérbeli rokonságuk révén is könnyebb volt megérteni, mint a teljesen ellenkező vérmérsékletű olasz művészeknek.

Zacconi Olvaldja inkább kórházi tanulmány és a realizmus hajhászása, mint a nagy mester szavainak és magas röptű fantáziájának megtestesítése. Mindazonáltal a művészileg kihasznált helyzetek és az újdonság számba menő természetesség mély és maradandó emlékeket hagy a néző lelkében.

Zacconi célja a betegséget, a gerincsorvadást, az agylágyulást bemutatni, ami a legnagyobb mértékben sikerült is neki. Az ő Oswaldja azonban már a belépésnél is úgyszólván a vég stádiumában van. Nem találja a kilincset, melléje nyúl ami még akkor valószínűtlen, de érdekességet kölcsönöz az alaknak és felkelti a közönség érdeklődését is. A betegség ezt a stádiumát Novellinél csak a második felvonásban éri el, ami valószínűbb és amit az első felvonás végén átélt izgalom, az ebéd utáni pálinkázás, a második felvonásban folytatott izgott beszélgetés, a múltra való visszaemlékezés mozdít elő annyira, hogy az amúgy is gyenge idegek még jobban meglazulnak és akkor ezer és ezer nünanszal festi Novelli a betegséget.

Különösen nagy Novelli a második felvonásban, mikor anyjának megvallva betegségét, a művészethez való ragaszkodását oly meleg hangon ecseteli, hogy nem csupán pillanatnyi hatást és el, de a nézőben határozott részvétet és szánalmat kelt. – A harmadik felvonásban mindkét művész nagy magas röptű fantáziájuk nem ismer határt és olyat alkot mind a kettő, melyről még írni is nagy szerénytelenség volna tőlem.

Hódolattal hajtom meg hát tollam a nagy művészek előtt és igyekezni fogok az ő nyomukon én is teljes erőm megfeszítésével olyat alkotni, hogy a zombori nagyérdemű közönség meglepedését kiérdemeljem.

Somlay Arthur

A zombori színház épülete ma